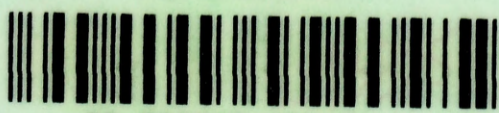


AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

SYSTEM WYCHOWAWCZY WOJSKA
1945 - 1989

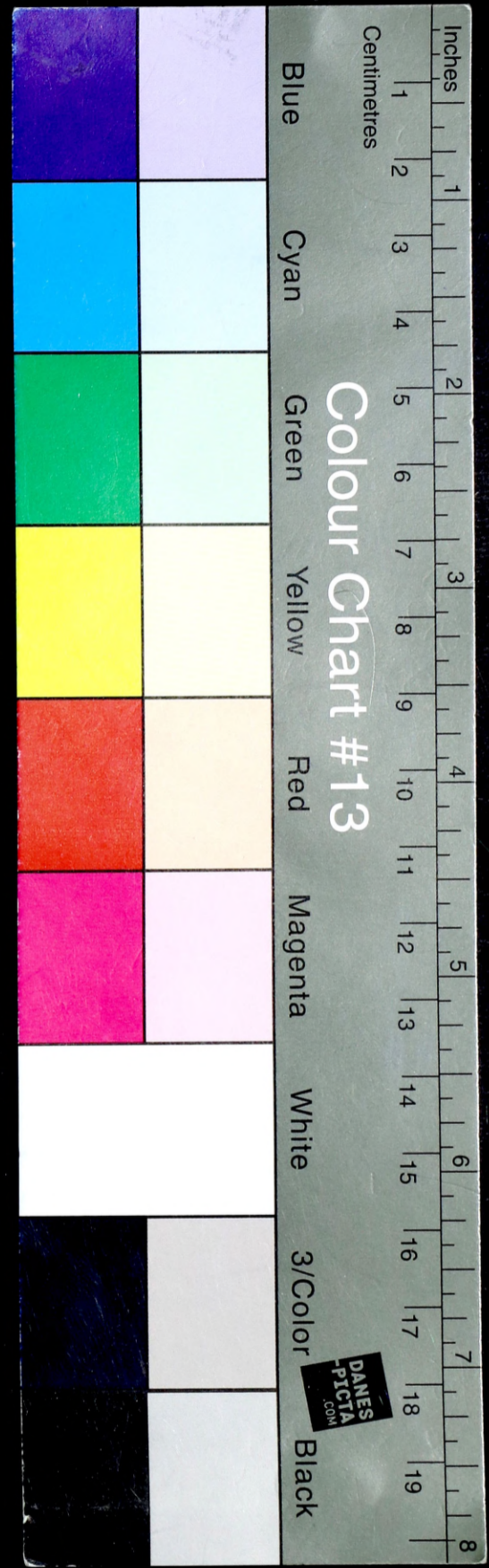
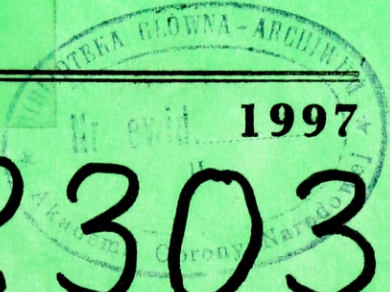
Biblioteka Główna
Akademii Obrony Narodowej
S/3525



05-003525-002-0

WARSZAWA

62303



AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

INSTYTUT NAUK HUMANISTYCZNYCH



Bogdan RUDNICKI

Ryszard STĘPIEŃ

SYSTEM WYCHOWAWCZY WOJSKA

1945-1989



WARSZAWA 1997

Wstęp

Badając system wychowawczy w Wojsku Polskim w latach 1945-1989, celem głównym badań uczyniono opis, analizę i interpretację działalności wychowawczej w wojsku w wymienionym okresie. Na tej podstawie sformułowano uogólnienia, wnioski i wstępną ocenę tejże działalności. Próbę oceny uznano za wstępną, gdyż sądzi się, że występuje zbyt mały dystans czasu do opisywanych zdarzeń i ówczesnej działalności wychowawczej w wojsku.

Przyjmując termin „system wychowawczy” traktowano go potocznie, mając na uwadze działalność wychowawczą świadomie zorganizowaną. Termin ten, w rozumieniu naukowym, pojawił się bowiem w pedagogice dopiero w początkach lat siedemdziesiątych, a w pedagogice wojskowej w połowie lat siedemdziesiątych.

Zmierzając do osiągnięcia głównego celu badań, próbowano odpowiedzieć na następujące pytania:

1. Jakie były ideał i cele wychowania w wojsku ?
2. Jakie przyjęto zasadnicze kierunki i treści wychowania w wojsku ?
3. Jakie preferowano metody i formy wychowania w wojsku ?
4. Jaka była struktura i funkcje głównych instytucji wychowawczych w wojsku?

Terenem badań uczyniono materiały źródłowe i pozaźródłowe. Pierwszymi były dokumenty zgromadzone w Centralnym Archiwum Wojskowym, w Archiwum Głównego Zarządu Politycznego WP i dokumenty, książki oraz opracowania znajdujące się w bibliotekach wojskowych. Do materiałów pozaźródłowych należały książki, rozprawy i opracowania, których przedmiotem była najnowsza historia wychowania wojskowego w Polsce lub prace z najnowszej historii wojskowości polskiej, które pomagały wyjaśniać

i interpretować przedmiot badań.

Sprawozdanie z badań składa się ze wstępu, czterech rozdziałów, zakończenia i bibliografii. W pierwszym rozdziale zaprezentowano genezę i ewolucję ideału oraz celów wychowania w ludowym Wojsku Polskim. W drugim rozdziale przedstawiono zasadnicze kierunki i treści działalności wychowawczej. W trzecim rozdziale skoncentrowano się na preferowanych metodach i formach wychowania. W czwartym rozdziale przedstawiono genezę, strukturę i funkcje ważniejszych instytucji wychowawczych ludowego Wojska Polskiego. W zakończeniu zawarto uogólnienia, wnioski i zarys oceny działalności wychowawczej w LWP. W wykazie bibliograficznym przedstawiono prace, które dotyczyły bezpośrednio lub pośrednio badanej problematyki oraz reprezentatywne prace z zakresu szeroko ujmowanego wychowania wojskowego - wydane w badanym okresie.

Działalność wychowawcza w ludowym Wojsku Polskim była szczególnie zdeterminowana przez czynnik polityczny i ideologiczny. Jednak ze względu na ograniczoną objętość niniejszego opracowania pominięto odrębną charakterystykę tych czynników.

Sprawozdanie z badań ma charakter syntetyczny. Pominięto więc wiele wątków i szczegółów, a także wielu ludzi, którzy system wychowawczy w ludowym Wojsku Polskim współtworzyli i wdrażali.

Dokumenty normatywne, stanowiące podstawę pracy wychowawczej w Wojsku Polskim, z okresu PRL-u, były mi znane i dostępne. Przypuszczam jednak, że istniały także dokumenty polityczne i wojskowe, a także decyzje i zalecenia - zapadające w kierownictwach partyjno-rządowych i wojskowych w Moskwie oraz w Warszawie - mające bezpośredni lub pośredni wpływ na działalność wychowawczą w LWP, o których istnieniu nie wiem i nie miałem do nich dostępu.

Wskażę jeszcze na wątpliwość, wynikającą z własnych doświadczeń badawczych (na którą wskazywał wcześniej Bogdan Nawroczyński).¹ Twierdził on, że o wiele łatwiej zachować właściwą miarę w ocenie dzieł ludzkich, gdy pisze się o czasach odleglejszych, niż wówczas, gdy chodzi o sprawy jeszcze nie zakończone, rozgrywające się, porywające do współdziałania lub walki. Dodawał przy tym, że w odniesieniu do działalności pedagogicznej, trudności potęgują się, gdyż spory w tym zakresie roznamiętniają ludzi. Nadmieniał, że napisana w tych warunkach praca musi być daleka od doskonałości. Nie wyczerpie bowiem tematu, nie wyjaśni wielu szczegółów, nie uwolni się całkowicie od subiektywizmu.²

Przypisy

1 B. Rudnicki, *Wojskowa myśl wychowawcza w polskich siłach zbrojnych (Tradycje i współczesność)*, Warszawa 1990.

2 B. Nawroczyński, *Polska myśl pedagogiczna*, Lwów-Warszawa 1938, s.14-15.

I Ideal i cele wychowania wojskowego

Po zakończeniu działań wojennych postawiono przed wojskiem nowe zadania. Należały do nich: unicestwienie polskiego podziemia zbrojnego, walka z oddziałami nacjonalistów ukraińskich, pomoc w tworzeniu i ochronie struktur nowej władzy, udział w legitymizacji tejże władzy, będącej pod patronatem PPR. Wojsko uczestniczyło ponadto w rozminowywaniu kraju, w odbudowie zniszczonej gospodarki narodowej, we wdrażaniu reformy rolnej, nacjonalizacji przemysłu i wprowadzaniu tych wszystkich przemian rewolucyjnych, w których partie polityczne i władze państwowe nie mogły sobie poradzić bez zagrożenia siłą lub jej użycia.

Ideal i cele wychowania wojskowego określała, lansowana wówczas przez komunistów w kraju, tzw. ideologia ludowo-demokratyczna. Na sylwetkę osobową żołnierza Wojska Polskiego, nazywanego wówczas odrodzonym, składały się następujące cechy: ideowość, patriotyzm, internacjonalizm, aktywność społeczno-polityczna, ofiarność, męstwo, karność, koleżeńskość oraz rycerskość. Żołnierz-obywatel miał być patriotą gotowym w każdej chwili bronić Polski Ludowej, świadomym współtwórcą, propagatorem i realizatorem zasad idei demokracji ludowej, aktywnym, zaradnym i oddanym służbie wojskowej oraz pracy. Podkreślano konieczność wychowania żołnierzy w duchu nienawiści do „odwiecznego wroga Niemców”, a zarazem przyjaźni do państw sojuszniczych, w pierwszym rzędzie do Związku Radzieckiego i jego armii. 1

Podstawowym postulatem wysuwany wobec oficera liniowego było ideowe traktowanie służby wojskowej. Każde więc jego działanie winno być prowadzone z myślą o interesie wojska i narodu. Pisano: „Nie ma u nas miejsca dla ludzi, którzy zaszczytną służbę oficerską, mundur i mienie wojskowe traktują jako bazę do zdobycia osobistych korzyści i majątków”. 2

Postulat ideowości miał szczególne odniesienie w stosunku do oficerów polityczno-wychowawczych, gdyż „Oficer polityczno-wychowawczy, to bojownik walczący o moralno-polityczne oblicze naszego Wojska, to nie tylko człowiek, który sam posiada twardy kręgosłup ideowy, lecz który potrafi wykuć w swoim oddziale taki stan napięcia ideowego, który pozwoli mu wykonać wszystkie zadania stawiane przed nim przez Polskę Ludową.³

Na plenum sierpniowo-wrześniowym PPR (1948) zwyciężyła tendencja dogmatyczno-sekciarska, którą reprezentowała tzw. zagraniczna część kierownictwa partyjnego na czele z Bolesławem Bierutem. Nastąpiło odejście od ideologii ludowo-demokratycznej, popieranej przez część kierownictwa partyjnego reprezentowanego przez Władysława Gomułkę. Kongres zjednoczeniowy PPR i PPS zaakceptował zwrot ideowopolityczny popierający ideologię leninowsko-stalinowską - uznającą za jedynie słuszny radziecki model socjalizmu i metody jego osiągnięcia. Wykluczał on specyfikę poszczególnych krajów i możliwość dojścia do socjalizmu różnymi drogami.

Leninowsko-stalinowska wersja ideologii socjalistycznej wpłynęła na dogmatyzację ideału i celów wychowania w ludowym Wojsku Polskim. Zaczęto posługiwać się pojęciem celu pracy polityczno-wychowawczej. Uważano, że podstawowymi jej celami powinny być: kształtowanie wysokiego poziomu dyscypliny, wpajanie poszanowania dla dowódców i przełożonych, zasad honoru żołnierskiego i koleżeństwa, przygotowanie żołnierzy do aktywnego uczestnictwa w życiu politycznym i społecznym kraju, zaś „ Nieodzownym warunkiem osiągnięcia celów wychowania politycznego, wychowania żołnierza na gorącego patriotę i obrońcę swej ojczyzny, na internacjonalistę, na gorącego bojownika sprawy socjalizmu jest nadanie bojowego, rewolucyjnego ducha naszym zajęciom polityczno-wychowawczym”.⁴

Przedstawiano cele odnoszące się do żołnierzy, oficerów oraz oficerów politycznych. Ze względu na stosowaną w ówczesnej ideologii terminologię, nie

sposób dokonać rekonstrukcji tychże celów bez odwołania się do wybranych choćby przykładów: „Celem pracy polityczno-wychowawczej jest takie szkolenie wychowanie, oddziaływanie ideologiczne, w wyniku którego winien podnieść się poziom zdolności bojowej jednostki i żołnierza. Wszystkie środki z arsenału propagandy i agitacji winny być skierowane na umacnianie porządku wojskowego, jedności moralno-politycznej wojska, na wpajanie żołnierzom poczucia odpowiedzialności za wypełnianie obowiązku żołnierskiego, wpajanie żelaznej dyscypliny oraz na mobilizowanie do osiągnięcia najlepszych wyników szkoleniowych, czyli na zabezpieczenie wysokiego poziomu zdolności bojowej wojska. (...) Wielka rola pracy polityczno-wychowawczej, wielka rola aparatu polityczno-wychowawczego polega właśnie na oddziaływaniu najróżnorodniejszymi metodami i formami na świadomość i uczucia żołnierzy, na ich wychowanie: w duchu bezgranicznej miłości do Ojczyzny; w duchu oddania wielkiej sprawie budowy fundamentów socjalizmu jako podstawy jej siły i dobrobytu; w duchu ludowego patriotyzmu związanego nierozdzielnie z internacjonalizmem, a w szczególności braterstwa broni z wyzwolicielką Polski i strażniczką pokoju - Armią Radziecką; w duchu wierności dla przysięgi wojskowej, gotowości i pragnienia jak najlepszego, jak najdokładniejszego wykonania obowiązku żołnierskiego.”⁵ „Żołnierz musi widzieć w oficerze wyraziciela dążeń ideologii mas pracujących (...). Żołnierze muszą widzieć w oficerze swego klasowego przywódcę, który z głęboką wiarą przekazuje im swoją wiedzę”.⁶ „Pamiętajcie towarzysze, że kształtując typ oficera politycznego wychowawcy, inżyniera dusz żołnierskich, ofiarnego, oddanego bez reszty sprawie ludowego Wojska Polskiego i żołnierza Partii, patrioty i internacjonalisty, doskonaląc metody wychowania i szkolenia żołnierzy na świadomych obywateli i obrońców ojczyzny, przyczyniać się będziecie do umacniania zdolności bojowej naszego wojska”.⁷

Skalę dogmatyzmu teleologicznego potwierdza fakt, iż ważnymi celami pracy polityczno-wychowawczej uczyniono kult Lenina, Stalina i Bieruta. Pierwszemu i drugiemu przypisywano genialność, wielkość, wyjątkowe i wszechstronne zasługi, głęboką przyjaźń do Polski, wierność Marksowi i Engelsowi. Trzeciego przedstawiano w sposób bardziej umiarkowany - eksponując niepospolite wartości osobowe. 8

Wydarzenia społeczno-polityczne w 1956 roku sprzyjały zmianom w kraju, w tym również w wojsku. „Październik” miał zapoczątkować nowy etap w socjalistycznej Polsce, etap, którego istotą miało być upodmiotowienie człowieka. Realizacja tych zapowiedzi okazała się tylko częściowa. Jednak prawdą jest, że wraz z „rządami” Gomułki, została zahamowana sowietyzacja Polski. Jeśli chodzi o działalność wychowawczą w LWP, to nastąpiły w niej dość istotne zmiany. Uniezależniano się częściowo od ośrodka dyspozycyjnego w Moskwie. Zerwano z bezwzględną zasadą uzgadniania dokumentów normatywnych, dyrektyw i decyzji. Nawiązywano, selektywnie, do tradycji wychowawczych oręza polskiego i tradycji polskiej wojskowej myśli pedagogicznej.

Idealem wychowawczym w wojsku, w latach 1956-1970, było kształtowanie dobrego żołnierza-obywatela-pracownika. Cele szczegółowe były formułowane w odniesieniu do szkolenia i wychowania ideowopolitycznego oraz moralno-bojowego.

Celem szkolenia i wychowania politycznego było kształtowanie poglądów i przekonań zgodnych z ideologią marksistowsko-leninowską, z polityką PZPR i ówczesnych władz państwowych. Szkolenie to miało przyczynić się do rozszerzania ogólnej wiedzy żołnierzy, wiedzy o dziejach narodu polskiego i polskiego ruchu rewolucyjnego, o historii oręza polskiego i ludowego Wojska Polskiego, o rewolucyjnych tradycjach narodowych i wojskowych, o budownictwie socjalizmu w Polsce. Miało ono umacniać patriotyzm

socjalistyczny i internacjonalizm proletariacki, sojusznicze więzi z Armią Radziecką i całą wspólnotą socjalistyczną, a jednocześnie demaskować cele polityczne „świata zachodniego”, pomagać żołnierzom zrozumieć skomplikowane problemy współczesnego świata - interpretowane z punktu widzenia ideologii socjalistycznej.

Ogólnym celem pracy partyjno-politycznej w dziedzinie szkolenia i wychowania moralno-bojowego było zapewnienie wykonania zadań stawianych przez ministra obrony narodowej w corocznych dyrektywach szkoleniowych, rozkazach i zarządzeniach. Szczególną uwagę zwracano na:

- udzielanie pomocy dowódcom w podnoszeniu poziomu szkolenia operacyjno-taktycznego;
- upowszechnianie zasady współdziałania na przyszłym polu walki różnych rodzajów wojsk i służb;
- kształtowanie i upowszechnianie przekonania, że tylko poprzez walkę można osiągnąć zwycięstwo;
- udzielanie pomocy dowódcom i sztabom w eliminacji błędów i uproszczeń występujących w procesie szkolenia i wychowania wojskowego;
- przygotowanie moralno-psychiczne żołnierzy do działań bojowych w warunkach obustronnego użycia broni masowego rażenia;
- przekonywanie żołnierzy o potrzebie wysokiej czujności i konieczności utrzymania tajemnicy wojskowej;
- podnoszenie znaczenia służby wartowniczej, służby granicznej i dyżurów bojowych w umacnianiu obronności kraju;
- kształtowanie u oficerów inicjatywy i samodzielności w dowodzeniu;
- uodpornianie żołnierzy przeciwko treściom, metodom i formom wojny psychologicznej prowadzonej przez potencjalnego przeciwnika. 10

Od 1957 roku w formułowaniu ideału i celów wychowania wojskowego występował dualizm. Z jednej strony określała je teoria i metodyka pracy partyjno-politycznej. Z drugiej powstająca pedagogika wojskowa.

W pedagogice wojskowej, a ściślej, w jej subdyscyplinie - jaką była teoria wychowania wojskowego - za główne podstawy ideału i celów wychowania wojskowego przyjęto ideologię socjalistyczną i osobowościową teorię cech. Ogólnym celem wychowania wojskowego miał być wszechstronny rozwój osobowości budowniczego i obrońcy socjalistycznej ojczyzny. Najważniejszymi zaś celami patriotyzm i zdyscyplinowanie żołnierzy. 11

W polemice z oponentami wobec pedagogicznych podstaw ideału i celów wychowania wojskowego wskazywano, że pedagogika jest nauką, która równocześnie stara się mówić o rzeczywistości wychowawczej jaka jest i o tej rzeczywistości jaka istnieć powinna. Wiązano więc cele wychowania z metodami. Wychodząc z tego założenia wskazywano, że u podstaw działalności wychowawcy wojskowego i żołnierza jest przygotowanie, tegoż żołnierza, do obrony ideałów i warunków budownictwa socjalizmu w kraju oraz zwycięstwa na współczesnym polu walki. Pierwszy cel wyprowadzano z przesłanek społeczno-historycznych, drugi - ze współczesnych i przyszłych warunków militarnych. 12

W omawianym okresie ideał i cele wychowania wojskowego postulowane w teorii i metodyce pracy partyjno-politycznej dominowały nad postulatami pedagogicznymi. Znajdowały bowiem swoje odbicie w dokumentach normatywnych określających podstawy działalności wychowawczej w wojsku.

Okres 1956 - 1970 zakończył się dla kraju i wojska w sposób dramatyczny. W trakcie wydarzeń na Wybrzeżu władze zdecydowały się na interwencję wojska. 13 Brak jednolitych i skutecznych działań, rzetelnej informacji oraz woli władz partyjnych i państwowych do pokojowego przezwyciężenia kryzysu, doprowadziły do licznych ofiar i zniszczeń. Dalsza

eskalacja konfliktu społecznego została powstrzymana metodami politycznymi. Nastąpiły zmiany na kierowniczych stanowiskach partyjnych i państwowych. Zapowiedziano przemiany ideologiczne, reformy polityczne oraz gospodarcze.

Wybór Edwarda Gierka na I sekretarza PZPR, doraźne posunięcia gospodarcze i zapowiedź reform, uspokoiły sytuację w kraju po wydarzeniach grudniowych 1970 roku. Nowe władze uzyskały poparcie społeczne. Przyjęto koncepcję przyspieszonego rozwoju kraju, zmierzającą do osiągnięcia w latach osiemdziesiątych tzw. rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego. Dokonano względnego otwarcia na Zachód, szczególnie w sferze gospodarczej.

Wojsko dowodzone przez gen. Wojciecha Jaruzelskiego, poparło zmiany w Polsce; zmierzało do wzrostu efektów w służbie, podniesienia na wyższy poziom gotowości bojowej, wzmożenia oszczędności, rozwinięcia działalności na rzecz gospodarki narodowej. Ważnym i pilnym zadaniem stało się odbudowanie więzi ze społeczeństwem.

Zarys doktryny wychowawczej w wojsku przedstawił W. Jaruzelski w artykule pt. „Istota klasowa i nowa rola armii w społeczeństwie socjalistycznym.”¹⁴ Za najważniejsze uznał następujące funkcje wojska: ideowo-wychowawczą, organizacyjno-techniczną i naukowo-gospodarczą. Podkreślił kierowniczą rolę partii oraz ideologiczną podstawę marksizmu-leninizmu, na których miała opierać się doktryna wojenna oraz praca szkoleniowo-wychowawcza w wojsku. W. Jaruzelski opowiedział się za antropocentrycznym i systemowym podejściem do wychowania wojskowego. Wyeksponował takie kategorie wychowawcze, jak świadomość, dyscyplina, kolegalność, nowatorstwo i szeroko pojęta kultura.

Za ideał wychowawczy, jak poprzednio, przyjęto dobrego żołnierza, obywatela i pracownika. Ideał ten i cele wychowania opierano na podstawach pedagogicznych. Przyjmowano w nich przesłanki ideologiczne, psychologiczne

i socjologiczne. Ideologicznymi był marksizm-leninizm, psychologicznymi teoria postaw, socjologicznymi teoria ról społecznych. Naczelnymi celami wychowania wojskowego uczyniono odpowiednie role społeczne i postawy. Do pierwszych należały: społeczna rola żołnierza, społeczna rola podwładnego, społeczna rola przełożonego, społeczna rola członka zespołu i społeczna rola obywatela. Przygotowując żołnierzy do pełnienia tych ról społecznych kształtowano następujące grupy postaw: do świata wartości, do społeczeństwa, do innych żołnierzy, do samego siebie.¹⁵ Uszczegóławiając zbiór podstawowych właściwości osobowych żołnierzy, wyodrębniano następujące ich grupy: wyrażające się w ideowości, zaangażowaniu i świadomości ideowopolitycznej (stosunek do służby wojskowej, do losu narodu i państwa socjalistycznego, do losu wspólnoty socjalistycznej), obejmujące działanie i współzycie z innymi ludźmi (dobra współpraca i stosunki w zespołach, ich integracja i wysokie morale), gwarantujące skuteczne działanie w okresie pokoju i wojny (kwalifikacje wojskowe i specjalistyczne, umiejętności i nawyki umożliwiające sprawne wykonywanie powierzonych zadań).¹⁶ Taki punkt widzenia znalazł odzwierciedlenie w wielu dokumentach normatywnych, do których należały m.in.: „Zasady etyki i obyczaje żołnierzy zawodowych”, „Program umacniania dyscypliny w ludowym Wojsku Polskim”, „Program rozwoju kultury w ludowym Wojsku Polskim”, „Ceremoniał wojskowy”.

Z czasem nastąpiło odejście od formułowania ideału i celów wychowania wojskowego w kategorii ról społecznych i postaw uważając, że niesie to za sobą niebezpieczeństwo nadmiernej adaptacyjnego traktowania procesów wychowawczych w wojsku.¹⁷ Potwierdzając teoretyczną i praktyczną doniosłość tej problematyki uważano, że ideał i cele wychowania wojskowego są zdeterminowane przez ideologię, funkcje wojska, warunki społeczne i wymagania współczesnego pola walki. Stąd powinny być oparte na społecznej praktyce i działaniu wojska oraz sformułowaniach zawartych w dokumentach

partyjnych i wojskowych. 18

Opisywany okres zakończył się kolejnym kryzysem społeczno-politycznym. W 1976 roku doszło do społecznego buntu w Radomiu i Ursusie. W lipcu i sierpniu 1980 roku miał miejsce obejmujący cały kraj protest społeczny, którego rezultatem były zmiany w kierownictwie partii i państwa, podpisanie umów społecznych oraz powstanie „Solidarności” - organizacji łączącej cechy związku zawodowego, stronnictwa opozycyjnego i ruchu społecznego, którego kierownictwo, na czele z Lechem Wałęsą, dążyło do zmian ustrojowych w Polsce.

Kryzys 1980 roku przybrał największe rozmiary w dziejach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Mimo zmian w kierownictwie partii i państwa, działań zmierzających do reformowania tzw. realnego socjalizmu nie udało się go rozstrzygnąć metodami politycznymi. W grudniu 1981 roku został wprowadzony stan wojenny. Jego przyczyny, cele i skutki są nadal przedmiotem dyskusji, krytyki i kontrowersji. Komisja Nadzwyczajna Sejmu oraz Sejm Rzeczypospolitej Polskiej postanowili odstąpić od stawiania odpowiedzialnych za wprowadzenie stanu wojennego przed Trybunałem Stanu.

W okresie jego trwania, w wojsku, głównym obszarem najszerzej pojętego wychowania stała się praca propagandowa i agitacyjna. Prowadzono ją w jednostkach wojskowych, zakładach pracy, instytucjach, szkolnictwie itp. Wojsko, występując w roli siły policyjnej państwa dążyło jednocześnie do utrzymania podstaw ustrojowych i utrzymania względnie wysokiego stopnia akceptacji społecznej. Stąd zarówno kadra, jak i żołnierze służby zasadniczej oraz rezerwy działali z dużym poświęceniem, popularyzowali problematykę patriotyczno-obronną.

W listopadzie 1983 roku, przewodniczący Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego, I sekretarz KC PZPR, premier PRL i minister ON - gen.

W. Jaruzelski, w dyrektywie specjalnej postawił przed wojskiem cztery główne zadania: 1. umocnić zdolność obronną i bezpieczeństwo kraju, 2. utrwalić jedność ideowo-moralną armii, 3. strzec jedności wojska ze społeczeństwem, chronić rewolucyjne tradycje narodowe, przyczyniać się do socjalistycznej odnowy i wносить wkład w rozwój kraju, 4. utrzymywać koalicyjną jedność w ramach Układu Warszawskiego.

Kierownictwo wojska dążyło do zjednania sobie części elit intelektualnych. W latach 1983-1988 przeprowadzono wiele sympozjów z udziałem naukowców cywilnych i wojskowych.

W wojsku przyjęto harmonogram prac w zakresie rozwoju kultury w latach 1983-1985 oraz znowelizowano „Zasady etyki i obyczajów wojskowych.”

W kraju, po zawieszeniu, a następnie odwołaniu stanu wojennego, w warunkach pokonywania trudności gospodarczych, politycznych i społecznych, w sytuacji niezadowolenia z tempa i głębokości reform, dojrzała konieczność radykalniejszych zmian. Sprzyjała temu, zapoczątkowana przez Michaila Gorbaczowa przebudowa w ZSRR. Dialog amerykańsko-radziecki przynosił efekty odprężeniowe w świecie i znaczące rezultaty rozbrojeniowe. Kończyła się trwająca cztery dziesięciolecia „zimna wojna”. Stawało się coraz bardziej oczywiste, że „realny socjalizm” nie sprostał rywalizacji z zachodnimi gospodarkami i demokracjami.

W języku ideologicznym PZPR pojawiły się nowe kategorie: „pluralizm socjalistyczny”, „personalizm socjalistyczny”. Powstała idea „okrągłego stołu”, jako metoda dialogu i porozumienia z coraz silniejszą opozycją. W wyniku wspólnych uzgodnień zalegalizowano opozycyjną „Solidarność”, a następnie przeprowadzono wybory według uzgodnionej ordynacji. W czerwcowych wyborach 1989 roku wygrała „Solidarność”. Powstał rząd koalicji parlamentarnej („Solidarność”, PZPR, ZSL, SD) pod kierunkiem Tadeusza Mazowieckiego. Kończyły się czasy PRL, „realnego socjalizmu”, panowania PZPR i jej ideologii.

W nowych uwarunkowaniach zaistniała konieczność zmian strukturalnych i funkcjonalnych w systemie wychowawczym wojska. W celu doskonalenia stosunków społecznych Rada Wojskowa MON zatwierdziła koncepcję „humanizacji służby wojskowej”. Opracowano projekt „wychowania obywatelskiego żołnierzy”, które miało zastąpić pracę partyjno-polityczną. Zasadnicze zmiany strukturalne w wojsku oraz przemiany w działalności wychowawczej zapowiedział minister obrony narodowej gen. Florian Siwicki 19. Miały one obejmować strukturę i funkcje korpusu politycznego, zasady funkcjonowania partii i organizacji młodzieżowej w wojsku, program szkolenia wojskowo-obywatelskiego żołnierzy. Zmiany te miały być wdrażane na przełomie roku 1989/1990. Radykalizacja przemian i ich przyspieszenie nastąpiła po zmianie rządu, kiedy to dwoma wiceministrami obrony narodowej zostali przedstawiciele opozycji „solidarnościowej” - Bronisław Komorowski i Janusz Onyszkiewicz.

Przypisy

1 Rozkaz ND WP nr 0293 z dn. 22.11.1946 r., Wyniki szkolenia bojowego za rok 1945/1946, wytyczne do szkolenia na okres zimowy 1946/47, CAW, prot. 524/59, t.1,k.164.

2 Nasza Myśl, nr 4, z 1948 r.,s.7

3 O wysoki poziom ideowy aparatu polityczno-wychowawczego, w: Praca polityczno-wychowawcza w wojsku, nr 7-8 z 1948 r., s.1.

4 W. Styczyński, O bojowość i głęboką treść ideologiczną zajęć polityczno-wychowawczych, w: Praca polityczno wychowawcza w wojsku, nr 1 z 1949 r., s. 22.

5 L.Grosfeld, Podstawowe zadania pracy polityczno-wychowawczej, w: Praca polityczno-wychowawcza w wojsku, nr 2-3 z 1949 r., s.2.

6 W.Styczyński, O bojowość i głęboką treść ideologiczną zajęć polityczno-wychowawczych, cyt. wyd., s. 22.

- 7 M.Naszkowski, Stworzenie wyższego ośrodka studiów wojskowo-politycznych otwiera nową perspektywę rozwoju ludowej kadry politycznej, *Wojsko Ludowe*, nr 12 z 1951 r., s.10.
- 8 W 25 rocznicę śmierci Włodzimierza Iljicza Lenina, w: *Praca polityczno-wychowawcza w wojsku*, nr 1 z 1949 r., s. 3-10.
- 9 Wytyczne i programy szkolenia politycznego i partyjnego w Siłach Zbrojnych PRL na lata 1966-1968, Warszawa 1966, s. 4-6.
- 10 Wytyczne do pracy politycznej w ramach szkolenia operacyjno-taktycznego w Siłach Zbrojnych, Warszawa 1959.
- 11 W.Szczerba, *Zarys pedagogiki wojskowej*, Warszawa 1962, s. 69-70.
- 12 W.Szczerba, *Problemy języka i metod badań pedagogiki wojskowej*, Warszawa 1966, s. 16-18.
- 13 E.Nalepa, *Wojsko Polskie w grudniu 1970*, Warszawa 1990
- 14 W.Jaruzelski, *Istota klasowa i nowa rola armii w społeczeństwie socjalistycznym*, *Problemy Pokoju i Socjalizmu*, nr 7, Warszawa 1975.
- 15 W.Magoń, *Zarys metodyki wychowania wojskowego*, Warszawa 1976, s. 60-62.
- 16 Z.Kosyrz, W.Magoń, B.Nowakowski, *Podstawy wychowania wojskowego*, Warszawa 1976, s.102.
- 17 W.Magoń, *Metodyka wychowania wojskowego*, Warszawa 1979, s.33
- 18 Tamże, s. 34
- 19 F.Siwicki, *Przemiany w Wojsku Polskim*, *Żołnierz Wolności*, z 4.01.1989 r., s.3.

2 Kierunki i treści wychowania wojskowego

W latach 1945-1948 w myśli i działalności wychowawczej w wojsku występowały, podobnie jak w partii, dwa nurty. Jeden z nich obok wartości klasowych uwzględniał wartości narodowe i uniwersalne. Jego reprezentantami byli komuniści „nurtu krajowego” - na czele z Gomułką. Nurt drugi redukował wartości społeczne do klasowych i internacjonalistycznych - stali za nim komuniści „nurtu zagranicznego” - na czele z Bierutem.

W tych to latach, działalność wychowawcza w wojsku koncentrowała się na dwóch głównych kierunkach: ideowopolitycznym wychowaniu żołnierzy; polityczno-wychowawczym „zabezpieczeniu” zadań bojowych i szkoleniowych wojska.

Po zakończeniu działań wojennych na froncie zewnętrznym, następował proces przechodzenia wojska do funkcjonowania w warunkach pokojowych. Przeprowadzono reorganizację i demobilizację.

Z demobilizowanymi żołnierzami prowadzono zajęcia polityczne i oświatowe o istocie nowego ustroju w Polsce powojennej, o odbudowie i rozbudowie kraju, o zasiedlaniu i zagospodarowywaniu Ziemi Zachodnich i Północnych. Zachęcano ich do aktywności społeczno-politycznej. Propagowano służbę w Milicji Obywatelskiej, pracę w organach administracji państwowej oraz osadnictwo na Ziemiach Zachodnich i Północnych. 1 Zwalniani żołnierze otrzymywali „Poradnik zdemobilizowanego”, który zawierał podstawowe wiadomości o sytuacji społeczno-politycznej i gospodarczej kraju oraz praktyczne wskazówki do życia i pracy w cywilu. Składał się on z trzech części: 1 Żołnierz idzie do cywila; 2 Zdemobilizowany pracuje społecznie; 3 Zdemobilizowany uczy i wyjaśnia. W trzeciej części motywowano żołnierzy do propagowania i agitowania na rzecz nowego ustroju w Polsce.²

Równocześnie z demobilizacją powoływano kolejne roczniki do odbycia zasadniczej służby wojskowej. Pracę z poborowymi rozpoczynano jeszcze przed powołaniem do wojska. Specjalnie delegowani oficerowie polityczno-wychowawczy przeprowadzali z nimi rozmowy i pogadanki w lokalach komisji poborowych, wspólnie z pracownikami komend uzupełnień i członkami Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza. Organizowali uroczyste pożegnania „cywila”, a następnie powitanie po przybyciu do jednostki wojskowej. W pierwszych dniach służby wojskowej zwracano szczególną uwagę na sprawy bytowe i sanitarno-higieniczne. Zapoznawano poborowych z tradycjami odrodzonego Wojska Polskiego i macierzystej jednostki. Tradycje wojska i jednostki podlegały redukcjonizmowi. Eksponowano tradycje rewolucyjne i tradycje Gwardii i Armii Ludowej oraz 1 i 2 Armii Wojska Polskiego.

Głównymi problemami politycznymi w Polsce w latach 1946 i 1947 było umocnienie władzy przez komunistów. Drogą do jej legitymizacji miało być referendum i wybory do Sejmu.

W propagandowym przygotowaniu referendum i jego przeprowadzeniu wzięło udział wojsko. Obejmował on trzy kierunki działań: propagowanie wśród żołnierzy programu PPR, partii i stronnictw sojuszniczych; udział żołnierzy w akcji propagandowej wśród ludności cywilnej; zapewnienie bezpieczeństwa podczas przygotowań do referendum i w czasie jego trwania. 3 Przeciwwstawiono się stanowisku Polskiego Stronnictwa Ludowego, proponującego apolityczność armii i pozostawienie jej poza udziałem w referendum. Powołano natomiast Państwową Komisję Bezpieczeństwa, której przewodniczył minister obrony narodowej, marszałek Michał Żymierski. W jednostkach wojskowych przeprowadzano zajęcia polityczne, zebrania i wiece. Utworzono brygady ochronno-propagandowe wspólnie z żołnierzami Korpusu Bezpieczeństwa Publicznego, funkcjonariuszami Milicji Obywatelskiej, Urzędu Bezpieczeństwa

i Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej. W skład tych brygad wchodzili również oficerowie polityczno-wychowawczy, którzy zostali zobowiązani do wykazania maksimum inicjatywy i wysiłku w działalności propagandowej z ludnością cywilną. 4 Żołnierze, którzy weszli w skład brygad propagandowo-ochronnych przechodzili dodatkowe szkolenie na specjalnych kursach.

Opublikowane przez władze wyniki referendum (uznawane obecnie za sfalszowane) ogłoszono jako sukces polityczny. Udział w nim wojska podkreślił minister obrony narodowej w specjalnym rozkazie. 5 W lipcu 1946 roku w jednostkach i garnizonach odbyły się zloty przodujących żołnierzy, będących członkami brygad propagandowo-ochronnych, na których dokonano uroczystego podsumowania wyników udziału wojska w referendum.

Podobną akcję przeprowadzono w związku z wyborami do Sejmu. Utworzono grupy ochronno-propagandowe. Ich działalność normował specjalnie wydany regulamin określający: zadania, wymarsz, działanie w marszu i na postoju, ubezpieczenie, porządek dnia, przeprowadzenie zebrania z ludnością, kolportaż materiałów propagandowych i pracę indywidualną, pracę polityczno-wychowawczą z członkami grupy, łączność i sprawozdawczość, dyscyplinę i stan moralny grupy. 6 Szeroką działalność propagandową przeprowadzono również z żołnierzami nie zaangażowanymi bezpośrednio do akcji wyborczej, pod następującymi hasłami: „Zwycięstwo Bloku Demokratycznego w wyborach ustali niepodległość Polski”, „Żołnierz wywalczył Polskę demokratyczną, a jej zdobycze utrwali w wyborach”, „Dzięki demokracji żołnierz po raz pierwszy pełnoprawnym obywatelem”. Wybory, które miały wyeliminować opozycję polityczną (w opinii historyków sfalszowane), zostały ogłoszone jako wielkie zwycięstwo „obozu demokratycznego”, do którego istotny wkład wniosło ludowe Wojsko Polskie. Przeprowadzono zloty aktywistów grup ochronno-propagandowych oraz uroczystą defiladę wojskową w Warszawie.

Wojsko uczestniczyło w akcjach politycznych o charakterze społeczno-gospodarczym oraz w pracy nad odbudową kraju i w zagospodarowywaniu Ziemi Zachodnich i Północnych. Do akcji politycznych należały: ochrona i wdrażanie reformy rolnej, nacjonalizacji przemysłu, upaństwowienia i uspołdzielczenia handlu.

Wojsko włączyło się w ogólnonarodową akcję zwalczania analfabetyzmu. Rozkaz ministra obrony narodowej nakazywał przymusowe nauczanie żołnierzy nie dość biegłych w czytaniu i pisaniu. Zobowiązywał dowódców jednostek i ich zastępców do spraw polityczno-wychowawczych do przestrzegania prawidłowego i systematycznego prowadzenia lekcji w zakresie przymusowego nauczania, do całkowitego zlikwidowania analfabetyzmu w wojsku. 7

Kształceniu wojskowo-obywatelskiemu miało służyć szkolenie polityczno-wychowawcze. Jego program, dla żołnierzy zasadniczej służby wojskowej, obejmował następujące cykle: rekrucki, wychowanie wojskowe, Polska współczesna, wybrane zagadnienia z historii Polski, geografii, stosunki międzynarodowe. Tematyka i treści propagowały stanowisko władz partyjnych, państwowych i wojskowych. 8

Szkolenie polityczne oficerów, podzielone na dwie grupy : oficerów polityczno-wychowawczych i oficerów liniowych było tematycznie zróżnicowane. Tematyka przeznaczona dla oficerów polityczno-wychowawczych obejmowała: bieżące zagadnienia polityczne, wytyczne oraz wydawnictwa GZPW, metodykę pracy polityczno-wychowawczej w okresie pokojowym i w boju, zagadnienia z ekonomii i nauk społecznych. Tematyka przeznaczona dla oficerów liniowych zawierała: podstawowe zagadnienia aktualno-polityczne, instruktaże dla dowódców kompanii do prowadzenia zajęć z żołnierzami zasadniczej służby wojskowej. 9

Zadaniem wychowawczym, w którym integrowano dwa, wcześniej wspomniane kierunki wychowania w wojsku (ideowopolityczne i moralno-

bojowe), było kształtowanie stosunku żołnierzy do podziemia zbrojnego i sił Ukraińskiej Powstańczej Armii.

Począwszy od jesieni 1944 roku ugrupowania zbrojne polskiego podziemia otrzymały miano „band zbrojnych”. Zamiar masowego wezelenia do wojska żołnierzy Armii Krajowej nie powiódł się. W tych okolicznościach Biuro Polityczne KC PPR przyjęło rezolucję w sprawie sytuacji i pracy w wojsku. Oceniono w niej, że opozycja polityczna i zbrojna dąży do rozbicia i opanowania sił zbrojnych. Przykładami tego miały być zbiorowe dezercje z armii (np. 31 pp) i rzekome próby opanowania wojska od wewnątrz, poprzez obsadę ważniejszych stanowisk w Sztabie Głównym, Szefostwie Mobilizacji i Formowania przez przeciwników politycznych nowej władzy. Kierownictwo PPR uznało też za niebezpieczną koncepcję gen. Michała Roli-Żymierskiego organizowania czysto polskich jednostek wojskowych. W rezolucji stwierdzono m.in. konieczność ogłoszenia za zdrajców i dezercerów oraz pozbawienia stopni wojskowych tych wszystkich, którzy nie zgłosili się do wojska zgodnie z dekretem. Postanowiono także wprowadzić odpowiedzialność rodzin dezercerów za ich czyny oraz na wniosek Żymierskiego internować 300 do 400 żołnierzy AK wezelenych do armii. Rezolucja przedstawiona przez Bieruta została zatwierdzona przez Stalina.¹⁰ Niepowodzenie wezelenia do wojska żołnierzy AK prawdopodobnie nasiliło represje przeciwko nim. Przy udziale jednostek NKWD, służb specjalnych Wojska Polskiego i resortu bezpieczeństwa około 20 tys. żołnierzy AK wywieziono do ZSRR. Wielu poległo ponadto w walce z oddziałami bezpieczeństwa NKWD lub polskimi oddziałami bezpieczeństwa.¹¹

W programie szkolenia politycznego znajdowały się tematy, które utożsamiały opozycję polityczną i zbrojną z bandami, faszystami, polityczną reakcją i szkodnikami gospodarczymi.¹² Problemy te znalazły swoje odzwierciedlenie w prowadzonej, najczęściej niewybrednej, propagandzie i agitacji.

W sytuacji swoistej wojny domowej (napadów na funkcjonariuszy partyjnych i państwowych, milicjantów, pracowników bezpieczeństwa, żołnierzy WP i KBW, dywersji i sabotażu, zastraszania ludności cywilnej, wzywania do bojkotu wszelkich zarządzeń władz państwowych w kraju) dążono do politycznego i moralno-bojowego przygotowania wojska do walki ze zbrojnymi przeciwnikami, wśród których nie brakowało różnego rodzaju przestępców kryminalnych. Nie silono się jednak na odróżnianie przeciwnika politycznego od kryminalnego.

Podczas szkolenia politycznego i pracy propagandowo-agitacyjnej z żołnierzami skierowanymi do walki z oddziałami UPA, omawiano skuteczne metody i formy walki zbrojnej, znaczenie dyscypliny, czujności i zachowania tajemnicy wojskowej.

W zakresie kształtowania sfery moralno-bojowej żołnierzy koncentrowano się na mobilizowaniu żołnierzy do osiągania jak najlepszych wyników szkoleniowych i umacniania dyscypliny wojskowej. Mobilizowano kadre i żołnierzy do podnoszenia wiedzy i umiejętności wojskowych. Popularyzowano broń i sprzęt, które sprawdziły się w okresie wojny. W programie szkolenia politycznego cały cykl poświęcono, jak to nazwano, „wychowaniu wojskowemu”. W tematyce tego cyklu znajdowały się: regulaminy wojskowe, dyscyplina i tajemnica wojskowa, wojskowy kodeks karny i statut sądów koleżeńskich, szlak bojowy żołnierzy frontu wschodniego, obowiązki obywatelskie, sylwetki przedstawicieli najwyższych władz państwowych i wojskowych, rola kadry i całego wojska w życiu kraju.¹² W umacnianiu dyscypliny zwracano uwagę na takie czynniki jak: styl dowodzenia, autorytet przełożonego, organizacja szkolenia i życia żołnierzy, praktyka dyscyplinarna, funkcjonowanie wart i służb, stosunki między przełożonymi i podwładnymi, kolektywy żołnierskie, praca kulturalno-oświatowa. Szczególną uwagę zwracano

na przestrzeganie dyscypliny formalnej. Regulamin dyscyplinarny i wojskowy kodeks karny przewidywały surowe kary za przewinienia dyscyplinarne i przestępstwa. Kodeks Karny Wojska Polskiego, wprowadzony dekretem PKWN z 23 września 1944 roku, określany przez władze za „demokratyczny” i „łagodny”, wprowadzał surowe kary m.in. za przestępstwa przeciwko obowiązkowi wojskowemu. Opuszczenie stanowiska służbowego lub jednostki było zagrożone karą śmierci. Taka sama kara groziła za trwale uchylanie się od obowiązku wojskowego. 13

Wojsko borykało się z bardzo poważnymi trudnościami w zakresie zapewnienia żołnierzom właściwych warunków socjalno-bytowych. Trudności te dotyczyły w szczególności wyżywienia, zakwaterowania i umundurowania. Odpowiedzialnością za tę dziedzinę uczyniono kwatermistrzów i zastępców dowódców d/s polityczno-wychowawczych. Zwalczano zdarzające się nadużycia gospodarcze i kradzieże. We własnym zakresie organizowano odbudowę i remonty koszar, warsztatów naprawczych, urządzeń higieny osobistej.

W latach 1948-1956 do głównych kierunków wychowania wojskowego zaliczano: wychowanie ideologiczne, wychowanie patriotyczne i internacjonalistyczne, wychowanie antyimperialistyczne, wychowanie światopoglądowe i wychowanie moralno-bojowe.

Począwszy od jesieni 1948 roku do szkolenia politycznego zaczęto wprowadzać problematykę marksizmu, leninizmu i stalinizmu. Tendencyjnie przedstawiano tradycje patriotyczne. Eksponowano walki z najazdami germańskimi, a pomijano walki na Wschodzie (z wyjątkiem walk Armii Czerwonej i jednostek ludowego Wojska Polskiego w okresie II wojny światowej). Krytykowano bardzo okres międzywojenny i II Rzeczypospolitą. Sanację obarczono pełną winą za klęskę we wrześniu 1939 roku. Natomiast najazd wojsk radzieckich na Polskę, 17 września 1939 r., przedstawiano jako

bratnią pomoc narodom ukraińskiemu i białoruskiemu. Walkę o wyzwolenie Polski w latach 1939-1945 sprowadzano do akcji zbrojnych Gwardii i Armii Ludowej oraz związków operacyjnych i taktycznych Wojska Polskiego walczących na froncie wschodnim. Armię Krajową prezentowano jako zbrojne podziemie stojące „z bronią u nogi”, a Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie jako wojsko, które nie szło do kraju najkrótszą drogą, a więc nie zasługujące na szacunek.

Podkreślając ludowy charakter wojska włączono się do akcji łączenia miasta ze wsią. Żołnierze wchodzili w skład ekip robotniczych wyjeżdżających na wieś. Zadaniem wojskowo-robotniczych ekip było: niesienie politycznej, kulturalnej i technicznej pomocy rolnikom; zapoznavanie mieszkańców wsi z problematyką obrony kraju; wyjaśnianie polityki rolnej partii i państwa; relacjonowanie najważniejszych wydarzeń w kraju i na świecie. 14

Po utworzeniu Układu Warszawskiego wychowanie internacjonalistyczne wzbogacono o kształtowanie przyjaźni do armii sojusznicznych.

Za ważną dziedzinę wychowania żołnierzy uznano wychowanie antyimperialistyczne. Miało ono polegać na kształtowaniu nienawiści do Zachodu, a szczególnie do Stanów Zjednoczonych i ich sojuszników z NATO. Tworząc obrazy ustrojowe ukazywano wszystko co socjalistyczne (radzieckie) jako najlepsze, a co kapitalistyczne jako najgorsze.

Przyjmując orientację na kształtowanie światopoglądu materialistycznego, problematykę tę traktowano jako niezwykle skomplikowaną. Zdawano sobie bowiem sprawę, że większość społeczeństwa, a co za tym idzie żołnierzy wyznaje religię katolicką. Obowiązujące wówczas programy szkolenia politycznego przewidywały stosunkowo niewielką liczbę tematów i godzin z tego zakresu. Obejmowały one wiedzę dotyczącą powstania Ziemi. Krytykowano natomiast kler katolicki i politykę Watykanu względem Polski Ludowej. Politykę tę uznawano jako niezgodną z polską racją stanu, godzącą w zasadę oddzielenia

Kościola od państwa, naruszającą wolność sumienia i wyznania. 15 Istotną rolę w wychowaniu światopoglądowym miała spełniać dyrektywa GZP WP dotycząca kształtowania u żołnierzy „naukowego poglądu na świat”. 16

Istotną rolę w wychowaniu ideologicznym spełniała praca kulturalno-oświatowa. Składały się na nią działania, które kształtowały świadomość socjalistyczną i takąż kulturę. Jej częścią było dokształcanie żołnierzy.

Ogólnonarodowa akcja likwidacji analfabetyzmu zakończyła się w grudniu 1951 roku, ale nadal wśród poborowych stwierdzano pewną liczbę analfabetów. Dlatego zgodnie z zarządzeniem szefa GZP WP, wprowadzono w wojsku kursy obowiązkowego nauczania początkowego.¹⁷ Objęto nimi żołnierzy nie umiejących czytać, pisać i rachować, jak również tych, którym groził wtórny analfabetyzm. W 1955 roku nauczaniem początkowym objęto tych żołnierzy, którzy podczas egzaminów sprawdzających wykazali słabą znajomość języka polskiego oraz niewielki zasób wiedzy z geografii Polski. Nauczanie i dokształcanie miało ponadto ułatwiać żołnierzom zrozumienie zjawisk społeczno-politycznych i umożliwiać im pełniejsze włączenie się do życia publicznego i pracy na rzecz gospodarki narodowej po zakończeniu służby wojskowej.

W pierwszej połowie lat pięćdziesiątych organizowano również wieczorowe szkoły dokształcające dla oficerów, którzy nie mieli wykształcenia średniego. Czyniono to pomimo zniesienia cenzusu wykształcenia średniego dla kandydatów na oficerów wyrażane m.in. sloganem „nie matura lecz chęć szczerą zrobi z Ciebie oficera”. Choć zobowiązano oficerów do uzupełnienia wykształcenia średniego w ciągu pięciu lat, nakaz ten okazał się nierealny.

Ważnym kierunkiem działalności wychowawczej w wojsku było kształtowanie sfery moralno-bojowej. Poczynania wychowawcze były podporządkowane zapewnieniu wysokiego poziomu gotowości bojowej wojska, wyszkolenia, stanu moralno-politycznego i dyscypliny.

Za bardzo ważne uznawano kształtowanie dyscypliny wojskowej. Jej istotę upatrywano w ścisłym i bezwarunkowym wykonywaniu przez wszystkich żołnierzy przepisów ustalonych w regulaminach wojskowych i innych dokumentach normujących całokształt życia wojska. Za główne źródła zaś tej dyscypliny w armii socjalistycznej uważano: ustrój i oddanie ojczyźnie socjalistycznej, zgodność interesów klasowych korpusu oficerskiego i mas żołnierskich. Kształtowaniem jej zajmowali się dowódcy, aparat polityczny, organizacje partyjne i młodzieżowe. Do zasad kształtowania dyscypliny wojskowej zaliczano: wiązanie zadań ogólnopństwowych z zadaniami wojska, uczenie poczucia odpowiedzialności, kształtowanie dyscypliny w kolektywie, tworzenie przywiązania żołnierzy do rodzaju broni, jednostki wojskowej, pododdziału, stosowanie motywacji zadaniowej. Treściami wychowania dyscyplinującymi były: wyjaśnianie znaczenia dyscypliny w wojsku, wyjaśnianie regulaminów i przepisów, wyrabianie zamiłowania do porządku i systematyczności; natomiast warunkiem skuteczności przykład osobisty dowódcy, członka partii, członka wojskowej organizacji młodzieżowej. 18

Częścią wychowania moralno-bojowego było wychowanie fizyczne żołnierzy. Realizowano je w trakcie codziennej zaprawy fizycznej, programowych zajęć z WF, pracy masowo-sportowej, a także poprzez sport, turystykę, gry i zabawy ruchowe.

W roku 1950 dokonano podziału kompetencji w dziedzinie wychowania fizycznego między GZP WP i Głównym Inspektoratem Wyszkożenia Bojowego. 19

W latach 1956-1970 za główne kierunki wychowania w wojsku uznano wychowanie ideowopolityczne i moralno-bojowe.

Podstawowymi kierunkami i treściami wychowania ideowopolitycznego były: wychowanie ideologiczne i polityczne, wychowanie patriotyczne

i internacjonalistyczne, wychowanie antyimperialistyczne i wychowanie światopoglądowe.

Wychowanie ideologiczne i polityczne było realizowane poprzez wychowujące szkolenie polityczne i partyjne. Treści tego szkolenia zmieniały się. Przykładowo, w latach 1959-1960 program szkolenia politycznego żołnierzy zasadniczej służby wojskowej obejmował cztery cykle: wychowanie wojskowe, rozwój sił socjalistycznych (wyższość ustroju socjalistycznego nad kapitalistycznym), z dziejów oręża polskiego, tematy aktualne. ²⁰ W latach 1964-1966 program został poszerzony o cykl - społeczeństwo a światopogląd. Program dla podoficerów zawodowych obejmował trzy cykle tematyczne: pracę podoficera z podwładnymi, problemy społeczno-gospodarcze w kraju i na świecie, z dziejów oręża polskiego. ²¹ W tematyce szkolenia oficerów uwzględniano następującą problematykę: współpracę gospodarczą państw socjalistycznych, ideologię i politykę PZPR, strategię i politykę państw NATO, marksistowską koncepcję walki klasowej i klas społecznych, rolę etyki w życiu społeczeństwa, rolę czynnika ideowo-moralnego w wojnie współczesnej. ²²

Program seminariów dla oficerów politycznych obejmował trzy cykle: problematykę teoretyczno-ideologiczną, aktualne problemy społeczno-polityczne, problemy pracy politycznej w wojsku. ²³ W programach szkolenia aktywu partyjnego występowała następująca problematyka: filozofia marksistowska, socjologia marksistowska, ekonomia polityczna, naukowy socjalizm, etyka marksistowska, religioznawstwo, historia ruchu robotniczego, zagadnienia budowy socjalizmu w Polsce, wybrane zagadnienia psychologii i pedagogiki.

W wychowaniu patriotycznym żołnierzy dopatrzono się w roku 1960 pewnych słabości programowych. Uznano, że w latach 1957-1959 ukazywano zbyt szczegółowo walkę o wolność i niepodległość państwa polskiego na przestrzeni dziejów, a powierzchownie i fragmentarycznie traktowano tradycje polskiego ruchu robotniczego, bojowe tradycje ludowego Wojska Polskiego oraz

wkład Armii Radzieckiej w walkę z faszyzmem. 24 W celu wyeliminowania tych, jak uważano, niedociągnięć wykorzystano niefortunnie zbliżające się obchody 1000-lecia państwa polskiego, wydając odpowiednie zarządzenie szefa GZP WP. 25

W wychowaniu internacjonalistycznym starano się oddziaływać głównie na uczucia żołnierzy, kształtowano „braterski” stosunek do ZSRR i innych państw socjalistycznych, pełne poparcie dla międzynarodowego ruchu robotniczego i ruchów narodowowyzwoleńczych.

W połowie lat pięćdziesiątych nastąpiło przesunięcie konfrontacji między Wschodem i Zachodem z płaszczyzny militarnej na ideologiczną. W związku z tym nasilono działania w zakresie „wychowania antyimperialistycznego”. W wydanej w 1961 roku instrukcji o strukturze, zadaniach i kompetencjach aparatu partyjno-politycznego zalecono: „Nieustannie zaostrzać czujność polityczną żołnierzy w stosunku do wrogów obozu socjalistycznego i naszej Ojczyzny, podkreślając szczególnie agresywny charakter polityki państw imperialistycznych”. 26 Koncentrowano się na akcentowaniu działalności rewizjonistycznej w RFN, ukazywaniu roli Bundeswehry w planach wojennych Zachodu, otaczaniu opieką żołnierzy autochtonów, jako szczególnie podatnych na wpływy zachodnioniemieckie. W drugiej połowie lat sześćdziesiątych, w wychowaniu antyimperialistycznym, skupiano się na ukazywaniu wrogiej działalności ośrodków antykomunistycznych.

Wychowanie światopoglądowe w wojsku w latach 1957-1970 było realizowane z różnym nasileniem. Po przemianach październikowych 1956 roku, a szczególnie po zawarciu porozumienia między państwem a Kościołem nastąpiło osłabienie działań w tym zakresie. W tej sytuacji część kadry zaczęła korzystać ze swobód religijnych. Okoliczność tę oraz wzrost wpływów Kościoła uznano za stan niekorzystny. Już w 1958 roku do programów szkolenia politycznego dla kadry i żołnierzy zasadniczej służby wojskowej wprowadzono problematykę

światopoglądową, a w 1961 roku GZP WP wydał wytyczne określające cele, kierunki, treści, formy i metody kształtowania materialistycznego światopoglądu i rozwoju świeckiej obyczajowości. 27 Określiły one dwa główne kierunki działania: kształcąco-indoktrynacyjny oraz organizacyjno-represyjny. Ten drugi dotyczył w szczególności członków partii. Na zebraniach i posiedzeniach komitetów partyjnych omawiano przypadki uprawiania przez nich praktyk religijnych, stosowano przy tym sankcje statutowe i służbowe. Działalność taka była prowadzona prawie do przelomu ustrojowego w 1989 roku.

Od 1956 roku zintensyfikowano kształcenie i doksztalcenie kadry oraz żołnierzy zasadniczej służby wojskowej. Wprowadzono cenzus wykształcenia średniego dla oficerów i kandydatów na oficerów. Zorganizowano sieć szkół i ośrodków doksztalcenia oficerów na poziomie maturalnym. Akademiom wojskowym nadano status uczelni wyższych drugiego stopnia. W końcu lat sześćdziesiątych wprowadzono wyższe szkoły oficerskie o statusie wyższych uczelni pierwszego stopnia, z zamiarem przekształcenia ich w przyszłości w szkoły wyższe stopnia drugiego. Ten zamiar nie udał się i w latach siedemdziesiątych od niego odstąpiono. Kontynuowano, w zmienionej formie i skali doksztalcenie żołnierzy zasadniczej służby wojskowej. Żołnierze bez pełnego wykształcenia podstawowego byli kierowani do jednostek obrony terytorialnej i tam uzupełniali wykształcenie, natomiast dla tych, którzy nie mieli wykształcenia zawodowego organizowano kursy zawodowe, np. kierowców, traktorzystów, mechaników rolniczych itd.

Kontynuowano działalność wychowawczą na rzecz szkolenia wojskowego i umacniania dyscypliny wojskowej. W związku z postępującym utechniczaniem armii rozwijano wychowanie politechniczne żołnierzy. Wraz z nasileniem ćwiczeń międzysojuszniczych traktowano je jako sprawdziany poziomu wyszkolenia wojskowego, stanu moralno-politycznego, a jednocześnie manifestację ideowej jedności, internacjonalizmu i braterstwa broni na

wszystkich szczeblach dowodzenia oraz pomiędzy żołnierzami. Względnie nowym podejściem w zakresie kształtowania dyscypliny była idea kształtowania dyscypliny świadomej. Odróżniano ją od dyscypliny formalnej, którą traktowano jako gorszą. W tym zakresie osiągnięto skrajność. Dążono metodami dydaktycznymi, propagandowymi, agitacyjnymi i organizacyjnymi do zmniejszenia kar dyscyplinarnych w wojsku. Wyeliminowano faktycznie kary aresztu, błędnie interpretując hasło „dobry kolektyw nie zna kary aresztu”. Działalność ta, z jednej strony ograniczyła formalizm i rygoryzm dyscyplinarny, ale z drugiej doprowadziła do nadmiernego liberalizmu i wynaturzeń.

W latach siedemdziesiątych, a następnie osiemdziesiątych podstawowymi dziedzinami wychowania w wojsku były: wychowanie ideowopolityczne, wychowanie patriotyczne i internacjonalistyczne, wychowanie moralne, wychowanie światopoglądowe i wychowanie dyscyplinujące. Mniejszą, choć znaczącą rolę przypisywano takim dziedzinom wychowania jak: wychowanie społeczne, wychowanie estetyczne, wychowanie techniczne, wychowanie fizyczne, wychowanie obyczajowe.

W pierwszej grupie, z wymienionych dziedzin, odwoływano się do ich marksistowsko-leninowskich podstaw. Podkreślano i cytowano przy każdej możliwej okazji myśli wyrażone przez Karola Marksa, Fryderyka Engelsa, Włodzimierza Lenina. Teoretycznymi podstawami tychże dziedzin były ponadto dyscypliny naukowe nurtu marksistowskiego: naukowy komunizm, filozofia, historia, socjologia, etyka, religioznawstwo, nauka wojenna, religioznawstwo, pedagogika i psychologia.

Wychowanie ideowopolityczne traktowano pierwszoplanowo. Dążono do kształtowania u żołnierzy socjalistycznej świadomości społecznej. Treściami tego wychowania była ideologia realnego socjalizmu wzbogaćana ideologią PZPR. Upowszechniano, komentowano i wyjaśniano treści uchwał zjazdowych oraz

plenarnych posiedzeń KC PZPR. Treści polityczne wiązały się z walką Wschodu z Zachodem, sytuacją międzynarodową, polityką państw socjalistycznych, w szczególności państw Układu Warszawskiego, polityką zagraniczną i wewnętrzną PRL. W wychowaniu ideowopolitycznym ważną rolę przypisywano treściom militarno-politycznym. W początkach lat osiemdziesiątych wzrosło zainteresowanie teorią i praktyką wychowania ideowopolitycznego żołnierzy. Wynikało to z następujących względów: po pierwsze, okazały się przedwczesne konstatacje o budowie rozwiniętego socjalizmu w Polsce i o jedności moralno-politycznej narodu; tworzyła się wielce złożona sytuacja polityczna po powstaniu „Solidarności” jako ruchu opozycyjnego wobec PZPR; po trzecie, w czasie stanu wojennego i po nim wzrosła rola wojska w systemie społeczno-politycznym państwa. W tej sytuacji problematyka wychowania ideowopolitycznego stała się problemem dla teoretyków i praktyków.²⁸ Jednak zarówno dyskusje jak i działania nie wnosiły już nic istotnego. Zmiany ustrojowe w Polsce przesądziły o zmierzchu tej dziedziny wychowania w wojsku.

W wychowaniu patriotycznym i internacjonalistycznym naczelną rolę spełniały treści dotyczące ojczyzny, tradycji narodowych i wojskowych oraz internacjonalizmu obejmującego jedność ustrojową, gospodarczą i wojskową państw wspólnoty socjalistycznej, solidarność z międzynarodowym ruchem robotniczym i z ruchami narodowowyzwoleńczymi. Stosunek do tradycji narodowych i wojskowych ewoluował w kierunku większego doceniania czynu zbrojnego w wojnie obronnej 1939 roku, walki Armii Krajowej i Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Oddzielano przy tym wysiłek zbrojny żołnierzy od działalności militarno-politycznej kierownictw.

Dążono do opracowania i wdrożenia systemu wychowania patriotyczno-obronnego młodzieży i społeczeństwa. W systemie tym przypisywano dominującą rolę takim instytucjom jak: instytucje oświatowe, wojsko,

organizacje młodzieżowe, środki masowego przekazu. 29 Instytucjami systemotwórczymi były: w sferze aksjologicznej - PZPR, w sferze prakseologicznej scentralizowane państwo.

Za podstawę wychowania moralnego przyjęto marksistowską teorię etyki zawodu wojskowego. Obejmowała ona ogólne problemy etyki zawodu wojskowego, problemy moralne w armii socjalistycznej, problemy etyki walki.³⁰

Od drugiej połowy lat 60-tych, do początków lat 80-tych, głównym kierunkiem działań, w sferze wychowania moralnego w wojsku, było opracowywanie, upowszechnianie i wdrażanie wojskowych kodeksów moralnych. Zasady etyki zawodowej wydano bowiem w 1965 roku, a następnie znowelizowano w 1973 r. i 1983 roku. Ukazywały one ideał moralny żołnierza zawodowego. Wersje zasad z 1965 r. i 1973 r. przedstawiały podstawowe normy moralne w sposób deskryptywny - bez ich grupowania. Wersja zasad z 1983 r. ujmowała normy moralne w następujące grupy: powinności moralne wobec narodu i socjalistycznego państwa, godność i honor, ambicja zawodowa, zasady postępowania w kolektywie wojskowym, obowiązki moralne wychowawców wojskowych, wartości moralne żołnierza w działaniach bojowych.³¹

W wychowaniu światopoglądowym przyjmowano za podstawę marksistowskie religioznawstwo. Dziedziną tą było żywotnie zainteresowana partia, która swoje rekomendacje przenosiła na państwo. Zmierzało ono do kształtowania „naukowego światopoglądu”, będącego przeciwieństwem światopoglądu religijnego. Wykorzystywało w tym celu takie instytucje jak: szkolnictwo, organizacje społeczno-polityczne, placówki kultury świeckiej, środki masowego przekazu, armię. W wojsku za najważniejsze czynniki kształtowania światopoglądu naukowego przyjmowano: szkolenie polityczne o charakterze wychowującym, szkolenie partyjne, działalność propagandową, działalność kulturalno-oświatową, upowszechnianie świeckiej obrzędowości.

Światopogląd naukowy traktowano jako system wiedzy i przekonań, jako wyraz określonych postaw żołnierzy, przejawiający się w ich postępowaniu i zachowaniu, należący do sfery filozofii i ideologii, a będący jednym z najważniejszych składników osobowości żołnierza. 32 Światopogląd naukowy - charakteryzujący się orientacją marksistowską i otwartością na zdobycze nauki, traktowano wyżej od religijnego. Uważano, że nie ukształtuje się on samoczynnie, a wymaga celowych i zorganizowanych wysiłków, znajomości warunków społecznych, odpowiednich sposobów oddziaływania. W dziedzinie tej dopuszczano programowo oddziaływania o charakterze manipulacyjnym. 33 Takie rozumienie i realizowanie wychowania światopoglądowego w wojsku zostało zaniechane dopiero wraz z przemianami ustrojowymi w 1989 roku.

W 1976 roku wydano, a w kolejnych latach upowszechniano i wdrażano „Program umacniania dyscypliny w Siłach Zbrojnych PRL”. 34 W wychowaniu dyscyplinującym przeciwstawiono się tradycjonalistycznemu rozumieniu dyscypliny wojskowej, na rzecz świadomej dyscypliny. Ta zaś oznaczała świadome wykonywanie obowiązków żołnierskich, jedność wykonywania rozkazów z troską o wysoką jakość tego wykonania, aktywność i inicjatywę w wypełnianiu obowiązków i oddziaływanie na środowisko żołnierskie. W kształtowaniu dyscypliny postępowano według reguły - od przymusu, do świadomego wyboru. Podkreślano wyższość nagradzania nad karaniem. Rozwinięto teoretyczne i praktyczne podstawy wychowania resocjalizacyjnego w wojsku. 35 Wprowadzono resocjalizację w wojskowych zakładach karnych oraz w warunkach jednostek wojskowych (sądy honorowe i koleżeńskie, wychowanie kolektywne sprawców przestępstw mniejszej wagi). Utworzono oddział dyscyplinarny, a w okresie stanu wojennego kompanie zbiorcze. Te ostatnie grupowały rezerwistów uchylających się od pracy, a także niektórych rezerwistów zaangażowanych w polityczną działalność opozycyjną. Po odwołaniu stanu wojennego kompanie te rozwiązano, a następnie oddział

dyscyplinarny. W końcu lat osiemdziesiątych wychowanie resocjalizacyjne w wojsku zostało ograniczone do działalności profilaktyczno-wychowawczej.

W dziedzinie wychowania społecznego w wojsku dążono do przygotowania jednostki do pełnienia społecznej roli żołnierza, jak i społecznej roli obywatela. Wychowanie to koncentrowało się na uspołecznieniu żołnierza w środowisku wojskowym i przygotowaniu go do pracy i życia po zakończeniu służby wojskowej. Przy doborze treści tego wychowania koncentrowano się na treściach filozofii i etyki marksistowskiej, aktualnych warunkach społeczno-ustrojowych i tendencjach rozwojowych socjalizmu, tradycjach narodowych, potrzebach współczesnej młodzieży, potrzebach systemu obronnego i swoistości współczesnego pola walki. 36 Ta dziedzina wychowania obejmowała różnorodne działania zmierzające do umacniania więzi wojska ze społeczeństwem: kontakty środowiskowe, działalność produkcyjną i gospodarczą, pomoc wojska w zwalczaniu klęsk żywiołowych, współpracę w zakresie oświaty i kultury. Wyspecjalizowane jednostki wojskowe uczestniczyły w pracy w przedsiębiorstwach, zgrupowania, oddziały i pododdziały brały udział w pracach polowych, wojsko patronowało wielostronnej działalności instytucji paramilitarnych.

W 1976 roku wydano, a w następnych latach upowszechniano i wdrażano „Program rozwoju kultury w Siłach Zbrojnych PRL”. 37 Do podstawowych celów i treści wychowania estetycznego w wojsku należały: kształtowanie kultury umysłowej, umacnianie socjalistycznego stylu życia, rozwijanie kultury artystycznej i kształtowanie wrażliwości estetycznej, racjonalne spożytkowanie czasu wolnego, rozwijanie turystyki, rekreacji i wypoczynku, kształtowanie kultury zdrowotnej, kształtowanie estetyki obiektów wojskowych, miejsca służby i wypoczynku. 38

Naczelnymi celami wychowania fizycznego uczyniono: podnoszenie sprawności fizycznej żołnierzy, wdrażanie ich do sportu wyczynowego

i masowego, kształtowanie postaw związanych z osobistą troską o stan fizyczny organizmu, sprawność fizyczną i zdrowie, aktywne spędzanie czasu wolnego. Treści wychowania fizycznego w wojsku zawierały się w następujących kręgach: zajęciach programowych z wychowania fizycznego, pracy masowo-sportowej, działalności w centralnym, okręgowych i lokalnych klubach sportowych, zajęciach sportowych w dniach wolnych i w czasie wolnym.

Treścią wychowania obyczajowego w wojsku były: poznanie, akceptacja i internalizacja reguł obyczajowych, a także upowszechnianie i wdrażanie obrzędowości wojskowej. W 1973 r. wzbogacono „Zasady etyki” o problematykę obyczajów wojskowych, a w 1983 roku dokument ten znowelizowano.³⁹ W znowelizowanej wersji zaznaczono, że kodyfikacja ta odnosi się zarówno do kadry, jak i żołnierzy zasadniczej służby wojskowej. Zalecane reguły obyczajowe podzielono na te, które odnoszą się do życia służbowego i pozasłużbowego. Do reguł określających zachowanie żołnierza w życiu służbowym należały: dowodzenie i kierowanie (szkolenie, reguły zachowań w szkole wojskowej, kultura dowodzenia, odprawy, zebrania, konferencje, porządek i kultura miejsca służby), współdziałanie i współzycie służbowe (przełożeni i podwładni, solidarność zawodowa i środowiskowa, konflikty we współzyciu wojskowym, kultura języka), jednostki wojskowe i żołnierze za granicą, więź wojska ze społeczeństwem (goście w jednostce, społeczna aktywność żołnierzy). Natomiast do reguł dotyczących zachowań w życiu pozasłużbowym zaliczano: reguły zachowań w miejscach publicznych oraz w życiu towarzyskim i rodzinnym (stosunek do żony, współzycie w rodzinie, wychowanie dzieci, uroczystości rodzinne).

W 1973 r. wydano, a w 1978 znowelizowano „Ceremoniał wojskowy”. Regulował on sposoby przygotowywania i przeprowadzania ceremonii wojskowych. Ceremonie te dzielono na: ogólne, garnizonowe, szkolne, lotnicze i morskie.⁴⁰ Do obchodzonych wówczas świąt państwowych i wojskowych

zaliczano: 1 Maja - Święto Pracy, 9 Maja - Dzień Zwycięstwa, 22 Lipca - Święto Odrodzenia Polski, 12 października - Dzień Wojska Polskiego. Polityczność tych świąt przesądziła o tym, że żadne z nich nie przetrwało po zmianach ustrojowych w 1989 roku.

Obok sformalizowanej obyczajowości i obrzędowości w wojsku, od początku lat siedemdziesiątych, rozwiała się obyczajowość i obrzędowość nieformalna żołnierzy zasadniczej służby wojskowej. Pomimo wielu zabiegów wychowawczych i kampanii, nie udało się wyeliminować i radykalnie ograniczyć ich niepożądanych elementów i następstw. 41

Przypisy

- 1 Instrukcja GZPW WP z 4 08 1945 r. w sprawie akcji demobilizacyjnej; Instrukcja GZPW WP nr 20/org. z 20 08 1946 r. o pracy polityczno-wychowawczej w związku z demobilizacją rocznika 1921, CAW, prot. 524/59, t.178, ks. 17-20; Zarządzenie GZPW WP nr 03/org. z 27 01 1947 r. o pracy polityczno-wychowawczej w związku z demobilizacją w lutym 1947 r., CAW, prot. 524/59, t. 334, k. 26.
- 2 J. Cytowski, Wychowanie w ludowym Wojsku Polskim w latach 1945-1970, cyt. wyd., s. 78.
- 3 Wytyczne GZPW WP i Sztabu Generalnego WP w sprawie akcji referendum ludowego w WP z 6 05 1946 r., CAW, prot. 524/59, t. 131, k. 14.
- 4 Wytyczne GZPW WP do pracy polityczno-wychowawczej na okres 10 05-30 06 1946 r. dla jednostek wojskowych, CAW, prot. 524/59, t. 131, k. 9.
- 5 Rozkaz ministra obrony narodowej - „Do wszystkich jednostek Wojska Polskiego”, Polska Zbrojna nr 160 z 7 07 1946 r.
- 6 Regulamin grupy ochronno-propagandowej, CAW, 465/57, t. 4, k. 3-8.
- 7 Rozkaz o przymusowym nauczaniu w Wojsku Polskim, CAW, 1882/509, k. 3-8.

- 8 Dwuletni program szkolenia polityczno-wychowawczego w Wojsku Polskim, CAW, 524/333, k. 51-56.
- 9 Instrukcja o szkoleniu politycznym oficerów, CAW, 524/59/517, k. 44
- 10 J. Poksiński, TUN, Tatar-Utnik-Nowicki, Warszawa 1992, s. 14.
- 11 Tamże, s. 13.
- 12 Dwuletni program szkolenia polityczno-wychowawczego, cyt. wyd.
- 13 Kodeks Karny Wojska Polskiego i ustawy dodatkowe z komentarzem, Warszawa 1946.
- 14 Instrukcja nr 061 z 23 07 1949 r. o zadaniach wojskowo-robotniczych ekip łączności miasta ze wsią, CAW, 524/59/715, k. 171-175.
- 15 Materiały do szkolenia politycznego żołnierzy, Warszawa 1951, CBW - dział zbiorów specjalnych, nr archiwalny 331442, A i B.
- 16 Dyrektywa 001/Polit. z 1951 r. w sprawie wychowania światopoglądowego, CAW, 1389/68/134, k. 13.
- 17 Podstawowe zadania pracy polityczno-wychowawczej, Polska Zbrojna, nr 57 z 27 02 1949 r.
- 18 J. Bordziłowski, Dyscyplina ludowego wojska, Wojsko Ludowe, nr 1, czerwiec 1950, s. 39-48.
- 19 Uwagi w sprawie podziału kompetencji GZP WP i GIWB w sprawie sportu i wychowania fizycznego, CAW, 524/59/714, k. 92.
- 20 Wytyczne i programy szkolenia politycznego generalów, oficerów, podoficerów i szeregowców na rok szkoleniowy 1959/1960, Warszawa 1959.
- 21 Tamże.
- 22 Tamże.
- 23 Tamże.
- 24 Archiwum GZP WP, sygn. 428/16, s. 86-89.
- 25 Zarządzenie szefa GZP WP nr 26/Polit. z 14 06 1960 r. w sprawie przygotowania i przeprowadzenia obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego

- w jednostkach wojskowych WP, Archiwum GZP WP, sygn. 415/19, k. 75-84.
- 26 Instrukcja o strukturze, zadaniach i kompetencjach organów politycznych Sił Zbrojnych PRL, Warszawa 1961, s. 7.
- 27 Wytyczne GZP WP w sprawie pracy politycznej zmierzającej do ugruntowania światopoglądu materialistycznego wśród kadry zawodowej, podoficerów i szeregowców, Warszawa 1961.
- 28 Polityka i wychowanie, Warszawa 1986.
- 29 J. Bogusz, Z. Kosyrz, Kształtowanie postaw patriotyczno-obronnych młodzieży, Warszawa 1979.
- 30 M. Michalik, Armia, zawód, moralność. Problemy etyki zawodowej oficera, Warszawa 1968.
- 31 Zasady etyki i obyczaje żołnierzy zawodowych LWP, Warszawa 1983.
- 32 W. Magoń, Światopoglądowe wychowanie żołnierzy, w: Z. Kosyrz, W. Magoń, Wychowanie wojskowe, Warszawa 1981.
- 33 Z. Wieczorek, Kształtowanie światopoglądu naukowego, w: Wybrane zagadnienia teorii wychowania, Warszawa 1972.
- 34 Program umacniania dyscypliny w SZ PRL, Warszawa 1976.
- 35 Doskonalenie systemu wychowawczego w wojsku, Warszawa 1976;
- C. Czapów, F. Czerwiński, S. Jedlewski, Wychowanie resocjalizacyjne w wojsku, Warszawa 1970; Z. Kosyrz, Z. Markocki, J. Jarmolkowicz, Wybrane problemy przezwycięzania niepowodzeń wychowawczych w wojsku, Warszawa 1980.
- 36 Z. Kosyrz, Wychowanie społeczne w wojsku. Wybrane problemy teorii i praktyki, Warszawa 1988.
- 37 Program rozwoju kultury w Siłach Zbrojnych PRL. Warszawa 1976.
- 38 S. Szczygielski, Działalność kulturalno-oświatowa w ludowym Wojsku Polskim, Warszawa 1986.
- 39 Zasady etyki i obyczaje żołnierzy zawodowych LWP, Warszawa 1983.

40 Ceremoniał wojskowy, Warszawa 1978.

41 L. Kanarski, B. Rudnicki, Podkultura żołnierska, Warszawa 1994.

3 Metody i formy wychowania wojskowego

W latach 1945-1948, w zakresie metod i form wychowania w wojsku, kontynuowano wzory i doświadczenia wypracowane w Armii Polskiej w ZSRR. Jednocześnie dążono do ich dostosowania do okresu pokojowego. Wśród stosowanych metod dominowały kary i wyróżnienia. Postulowane cechy ideowopolityczne i moralno - bojowe żołnierzy, wynikające z polityki partii i rządu, roli wojska w przemianach ustrojowych i gospodarczych, wymagały szerszego zastosowania metody przekonywania.

Kary traktowano jako wyraz ujemnej oceny postępowania żołnierzy. Miały one na celu przyzwyczajanie ich do odpowiedzialności za swoje czyny. Były stosowane przez przełożonych jako metoda represyjna i profilaktyczna. Nakładając karę powoływano się na dobro pododdziału, oddziału, wojska, a także społeczeństwa. W stosowaniu kar nie postulowano ograniczeń poza normami regulaminowymi.

Metodę nagradzania stosowano zachęcając żołnierza i innych podwładnych do wyróżniającego wykonywania powinności bojowych i służbowych. Do zasadniczych wyróżnień, w owych latach zaliczano pochwałę, krótkoterminowy urlop, pismo pochwalne, nagrodę rzeczową lub pieniężną, awans, odznaczenie państwowe lub wojskowe. Odznaczenia były czymś popularnym, ze względu na niedawną przeszłość wojenną żołnierzy oraz prowadzoną walkę z opozycją zbrojną oraz nacjonalistami ukraińskimi.

Stosując metodę przekonywania posługiwano się pogadanką, gawędą, przemówieniem, referatem, odczytem. Za skuteczną metodę wychowania uważano przykład osobisty, choć wielu przełożonych z wojenną przeszłością pozwalało sobie na ekscesy, które w późniejszych latach spotykały się z ostrymi sankcjami karnymi lub dyscyplinarnymi.

Dominującymi formami wychowania były: propaganda i agitacja, szkolenie polityczne i praca świetlicowa.

Propaganda i agitacja stosowane były najczęściej w informacjach prasowych, w przygotowywaniu żołnierzy do akcji zbrojnych i politycznych. Jeśli chodzi o szkolenie polityczne, to do 1947 roku było ono prowadzone w sposób dorywczy, choć wydano pewne regulacje normatywne. 1

W szkoleniu politycznym stosowano pogadankę, składającą się z dwóch części: 45-cio minutowego wykładu i tyle trwającej części utrwalającej. Od 1947 roku wprowadzono programowe i systematyczne zajęcia polityczne. Metoda ich prowadzenia była doskonała. Jesienią tego roku wydano instrukcję, która przewidywała: 10-15 minut na zadawanie pytań z zajęć poprzednich, 20-25 minut na omówienie nowego tematu, 20 minut na dyktowanie tez i wniosków wynikających z pogadanki. 2

Informacjami prasowymi byli objęci wszyscy żołnierze, bez względu na stopień wojskowy i stanowisko. Głównym ich zadaniem było szybkie powiadomienie żołnierzy o aktualnych wydarzeniach w kraju i za granicą. Traktowano je również jako sposób poznawania nastrojów w wojsku. Często informacje prasowe sprowadzały się do czytania prasy przed audytorium, przez wyznaczonego oficera lub żołnierza.

Praca świetlicowa była prowadzona w świetlicach żołnierskich, klubach oficerskich i domach żołnierza. W latach 1945-1948 charakteryzowało ją bogactwo form, z czym nie zawsze szło w parze bogactwo treści. Dzielono ją na pracę oświatową i kulturalno-rozrywkową. W pracy oświatowej stosowano m.in.: gawędy, czytelnictwo indywidualne i głośnie, kółka samokształcenia, redagowanie i wydawanie biuletynów oraz gazetek ściennych, prowadzenie kursów dla analfabetów i kursów dokształcających. Z żołnierzami służby zasadniczej przeprowadzano gawędy. Różniły się one od pogadanek tym, że były prowadzone w mniejszych grupach i miały bardziej swobodny charakter -

dyskusji lub opowiadania. Celem gawędy było uaktywnienie żołnierzy, umożliwienie im głębszego zrozumienia znanych już zagadnień, wyjaśnienie nurtujących wątpliwości, umożliwienie wymiany myśli, poglądów i sądów. Zalecenia metodyczne dotyczące gawędy zwracały uwagę na „uczuciowe powiązanie” prowadzącego gawędę ze słuchaczami, jego umiejętność kierowania dyskusją i wykorzystanie aktywu dla ożywienia dyskusji. ³ W pracy kulturalno-rozrywkowej preferowano zaś gry, zabawy towarzyskie i sportowe, wieczornice, zabawy, festyny, konkursy, seanse kinowe, artystyczny ruch amatorskich zespołów teatralnych, muzycznych i chóralnych. Na pracę świetlicową lub masowo-sportową przeznaczano około dwóch godzin dziennie.

W latach 1948-1956 do zalecanych metod wychowania zaliczano metody słowa żywego (wykład, pogadanka, odczyt, gawęda), druku (prasa, ulotki, broszury, książki, hasła), działalności społeczno-politycznej w wojsku i w środowisku cywilnym, organizację uroczystości państwowych i wojskowych, zastosowanie środków audiowizualnych (film, radio). Zasadniczą rolę miały spełniać metody przekonywania (słowa żywego). Stąd w pracy partyjno-politycznej preferowano: szkolenie polityczne i partyjne, informacje polityczne, zebrania partyjne i zebrania ZMP, wiece żołnierskie i zloty przodowników, gawędy i wieczornice, działalność kulturalno-oświatową oraz pracę aktywu partyjno-młodzieżowego.

Najważniejsze miejsce zajmowało szkolenie polityczne. Było ono przedmiotem stałej troski aparatu partyjno-politycznego. Odbywało się według programów przeznaczonych dla poszczególnych korpusów osobowych. ⁴ Zajęcia polityczne z żołnierzami zasadniczej służby wojskowej odbywały się dwa razy w tygodniu, po dwie godziny. Składały się one z trzech kolejnych zajęć: pogadanki, pracy samodzielnej, zajęć repetycyjnych. ⁵ Na omówienie jednego tematu przeznaczano więc sześć godzin. Każdy z nich obejmował wykład

w postaci opowiadania - 2g. (we wtorek), pracę własną żołnierzy w czasie zajęć świetlicowych - 2g. (środa), zajęcia repetycyjne w postaci pogadanki - 2g. (piątek). W ramach przygotowania kierowników grup (oficerów) do prowadzenia zajęć, przed każdym tematem przeprowadzano instruktaż - w wymiarze dwóch godzin tygodniowo. Prowadził je zastępca dowódcy jednostki d/s politycznych.

Ważne miejsce w działalności partyjno-politycznej zajmowało szkolenie partyjne, które wprowadzono w 1949 roku. Zaznaczałoby ono członków partii z podstawami ideologii socjalistycznej. Szkolenie partyjne objęło początkowo oficerów politycznych i aktyw partyjny, a następnie wszystkich członków i kandydatów partii, a na zasadzie dobrowolności - członków ZMP i bezpartyjnych.

Dopełnieniem szkolenia politycznego i partyjnego była informacja polityczna. Zarządzenie GZP WP z 1953 roku nakazywało prowadzenie jej trzy razy w tygodniu (w dniach, w których nie odbywały się zajęcia polityczne). Trwała ona około 30 minut i odbywała się w godzinach rannych. Dość często sprowadzała się do prasówki.

Istotne miejsce w pracy wychowawczej spełniały obchody świąt państwowych i wojskowych. Należały do nich m.in.: przysięga wojskowa, wręczenie broni, sztandaru, powrót jednostki wojskowej z ćwiczeń do miejsca stałej dyslokacji. Organizowano wówczas uroczyste akademie i wieczornice, udział wojska w manifestacjach i pochodach, uroczyste apele oddziałów, apele poległych, uroczyste capstrzyki, odprawy służb i wart. Do 1950 roku świętem wojskowym był Dzień Zwycięstwa - 9 maja. W październiku 1950 roku, kiedy to w uznaniu zasług Rada Ministrów, dekretem z 12 10 1950 roku, ustanowiła dzień bitwy pod Lenino świętem Wojska Polskiego, obchodów Dnia Zwycięstwa w poprzedniej formie zaniechano. 7

Ważną formą działalności wychowawczej w wojsku była nadal praca kulturalno-oświatowa. Jej zadaniem było wzbogacanie wychowania

ideologicznego i kulturalnego żołnierzy. W jej ramach prowadzono ich dokształcanie na poziomie elementarnym. Działalność kulturalno-oświatową kontynuowano na obozach letnich - które trwały pół roku. W jej ramach organizowano różne imprezy kulturalne i rozrywkowe dla żołnierzy, kadry i jej rodzin. 8

W następnych latach rozwijano i doskonalono metody i formy wychowania wojskowego. Korzystano z wcześniej wypracowanych doświadczeń i z inspiracji teorii i metodyki pracy partyjno-politycznej w wojsku oraz pedagogiki wojskowej.

Metodą wychowania wojskowego nazywano celowy, świadomy i systematycznie stosowany sposób oddziaływania wychowawczego, oparty na odpowiednich zasadach wychowania. Do metod najczęściej stosowanych należały : metoda wyróżnień i kar, metoda przekonywania, metoda przykładu, metoda oddziaływania przez należycie zorganizowany tok życia wojskowego, metoda oddziaływania przez ceremoniał wojskowy, metoda oddziaływania przez opinię publiczną, metoda oddziaływania poprzez kierowanie procesem działalności społecznej. 9 Od drugiej połowy lat siedemdziesiątych wzrosło zainteresowanie metodami wdrażającymi do samowychowania. 10 Należy jednak podkreślić, że metoda współzawodnictwa była już dawniej powszechnie stosowana. 11

Podstawą metody wyróżnień i kar była władza dyscyplinarna przełożonych, określona w regulaminie dyscyplinarnym. Uprawnienia do wyróżniania i karania miały ponadto społeczne ogniwa wychowawcze (organizacja partyjna, młodzieżowa, sądy honorowe i koleżeńskie) - na podstawie określonych statutów. Oczywiście, wyróżnienia i kary dyscyplinarne oraz statutowe miały inny zakres i środki. Wyróżnienia traktowano jako postać jednostkowej lub zbiorowej aprobaty dla zachowań żołnierzy, które miały sprawiać satysfakcję, zachęcać do podobnych zachowań przez wyróżnionego

i do naśladowania jego zachowania przez innych żołnierzy. Były one oparte na pozytywnej motywacji. Postulowano aby wyróżnieniom nadawać większą wartość wychowawczą niż karom. Te z kolei polegały na wprowadzaniu żołnierza w stan napięcia związany z przykrą lub dolegliwą sytuacją, który to stan miał powstrzymywać ten rodzaj zachowania, który go wywoływał. Kary dyscyplinarne i statutowe (stosowane przez społeczne ogniwa wychowawcze) miały zwalczać zachowania destrukcyjne, obniżać prawdopodobieństwo ich występowania w przyszłości. Zmierzały one ponadto do spełniania dwóch funkcji: orientować żołnierza w tym co dobre i złe, a także spełniać rolę profilaktyczną. Metodyka wyróżniania i karania dyscyplinarnego była przedstawiona w regulaminach dyscyplinarnych oraz w poradnikach. 12 Analiza tych regulaminów wskazuje na występowanie takich tendencji jak: zmniejszanie dolegliwości kar (ograniczanie liczby dni aresztu), podnoszenie na wyższy poziom służbowy uprawnień do karania aresztem, likwidacja niektórych kar (np. aresztu ścisłego, pracy poza kolejnością). Pomimo upowszechniania normatywnych i pedagogicznych zasad karania dyscyplinarnego, stosowania odpowiedzialności służbowej za praktykę dyscyplinarną przełożonych, nie uniknięto takich błędów i wynaturzeń jak kary nieformalne oraz kary zbiorowe.

Przekonywanie stosowano do ukształtowania uznawanych poglądów, przekonań i postaw. Metodą tą wzmacniano motywy działania żołnierzy, a także wyjaśniano i uzasadniano sposoby właściwego postępowania. Odwoływano się często do motywacji ideowej. Wykorzystywano takie metody szczegółowe jak: rozmowa, pogadanka, dyskusja, referat. Stosowano perswazję, sugestię, wyjaśnianie, odwoływanie się do osobistych doświadczeń, powoływanie się na słowa osób znaczących.

Metoda przykładu opierała się na tendencji do naśladownictwa i identyfikacji, która cechuje szczególnie osoby młode, bądź takie, które znalazły się w odmiennym od dotychczasowego środowisku. Traktowano ją jako jedną

z najstarszych, a zarazem najpopularniejszych metod wychowania. Jej odmianą było posługiwanie się wzorami wychowawczymi - historycznymi i bieżącymi. Wykorzystywano sylwetki bohaterów czasu wojny i pokoju.

Oddziaływanie przez należycie zorganizowany tok i porządek życia wojskowego miała na celu wyrabianie u żołnierzy nawyków przejawiających się w zachowaniach o charakterze zorganizowanych, uznawanych za szczególnie ważne w funkcjonowaniu zbiorowości. Na właściwie zorganizowany ład życia wojskowego składały się m.in. zajęcia szkoleniowe i służbowe, pełnienie służb i wart, czynności porządkowe i sanitarno-higieniczne, zajęcia kulturalno-oświatowe, sportowe, rekreacyjne, czas wolny itp. Tryb życia w oddziale i pododdziale określały przepisy regulaminowe i rozkazy dowódcy oddziału.

Metoda oddziaływania przez ceremoniał wojskowy zmierzała do wywoływania uczuć i przeżyć żołnierzy związanych z preferowanymi wartościami i postawami, do których zaliczano patriotyzm, honor i godność żołnierską. Oddziaływanie to miało umacniać więź z wojskiem oraz kształtować umiejętności zachowań w sytuacjach uroczystych.

Metoda oddziaływania wychowawczego przez kierowanie procesem działalności społecznej miała umacniać postawy prospołeczne żołnierzy. Działalność społeczną kierowano na takie sfery jak: praca w organizacjach politycznych i społecznych, praca na rzecz gospodarki narodowej, środowiska wojskowego, działalność kulturalno-oświatowa, współpraca z młodzieżą środowiska cywilnego, honorowe krwiodawstwo itd. Stosowaniu tej metody sprzyjało funkcjonowanie dużej liczby ogniw społecznych. Ich nadmiar stwarzał trudności w kierowaniu nimi, a działalność miała często charakter kampanijny oraz pozorny.

Metoda oddziaływania przez opinię publiczną spełniała ważną rolę w funkcjonowaniu zespołów i kolektywów żołnierskich. Uznawano, że jedną

z istotnych cech wychowania wojskowego była jego zespolowość. Uważano, że opinia publiczna, na którą są wrażliwi szczególnie ludzie młodzi, spełniała dwie funkcje: normatywną i kontrolną. Pierwsza polegała na określaniu wzorów postępowania, druga na sankcjach otoczenia w stosunku do tych żołnierzy, którzy naruszali przyjęte w wojsku wartości, normy i reguły postępowania. Opinia publiczna zespołu mogła być zgodna lub sprzeczna z intencjami wychowawcy wojskowego. Żołnierze wyrażali ponadto opinie jednomyślne lub krańcowo różne. Postulowano więc aby wychowawca pamiętał o poznawaniu opinii żołnierzy oraz o współpracy z żołnierzami przejawiającymi aktywność społeczną.

Metoda współzawodnictwa miała na celu pogłębianie procesu uspołecznienia żołnierzy, aktywizację zespołów (kolektywów), a także doskonalenie stylu pracy dowódców. Współzawodnictwo to nie miało ograniczać się do rywalizacji ale służyć upowszechnianiu pozytywnych działań oraz doświadczeń. Występowało ono w dwóch postaciach: indywidualnej (zwanej przodownictwem) i zespołowej, przy czym tą drugą traktowano jako wyższą.

Formami wychowania nazywano typ sytuacji wychowawczych wraz z odpowiadającymi im rodzajami aktywności wychowawczej żołnierzy. Formy te ujmowano w dwóch aspektach: przedmiotowym i organizacyjnym. Do głównych form przedmiotowych należały następujące: szkoleniowa, służbowa, społeczna, wytwórczo-gospodarcza, kulturalna, techniczna, sportowa i rozrywkowa. Głównymi formami organizacyjnymi były: propagandowa i agitacyjna, indywidualna, zespołowa, kolektywna. 13

Wychowanie przez działalność szkoleniową polegało na zdobywaniu przez żołnierzy, pogłębianiu, utrwalaniu wiedzy ogólnowojskowej, społeczno-politycznej i specjalistycznej oraz operowaniu nią. Obejmowała ona również kształtowanie i posługiwanie się określonymi umiejętnościami oraz nawykami związanymi z zachowaniem się w różnych sytuacjach. Zdobywanie wiedzy

dokonywało się na drodze recepcyjnej lub działania. Wiedzę żołnierzy traktowano jako istotny motyw postępowania zgodnego z wartościami kultury ideowej, politycznej, prawnej, moralnej i obyczajowej.

Wychowanie przez działalność służbową polegało na wykonywaniu przez żołnierzy rozkazów i poleceń przełożonych, na pełnieniu służby wartowniczej, wewnętrznej, patrolowej, wypełnianiu dyżurów bojowych. Żołnierze uczestnicząc w działalności służbowej spełniali role przełożonych lub starszych, podwładnych lub młodszych.

Wychowanie przez działalność społeczną polegało na wdrażaniu żołnierzy do działań w organizacjach politycznych i społecznych, funkcjonujących w wojsku. Żołnierze uczestnicząc w pracy tych organizacji wypełniali określone funkcje i zadania. Forma ta obejmowała także aktywność opiekuńczą wobec tych żołnierzy, którzy wymagali opieki i pomocy. Szczególnie dotyczyło to tych, którzy rozpoczynali służbę zawodową lub zasadniczą służbę wojskową, a także ujawniali brak przystosowania społecznego i wojskowego.

Wychowanie przez działalność wytwórczo-gospodarczą polegało na wdrażaniu żołnierzy do działań, których celem było wytwarzanie wartości użytkowych, bądź zmierzających do utrzymania porządku, sprawności obiektów i urządzeń - było ono określane mianem wychowania przez pracę. Działalność ta (zadawana i dobrowolna) łączyła się z formą szkoleniową, choć często polegała na pracy w zakładach produkcyjnych, gospodarstwach rolnych - co wywoływało wątpliwości i niechęć środowiska wojskowego.

Wychowanie przez działalność kulturalną polegała na wywoływaniu aktywności recepcyjnej i twórczej żołnierzy, aktywności związanej z kulturą artystyczną i kulturą masową. Żołnierze wdrażali się do przeżyć estetycznych, moralnych i społecznych poprzez eksponowanie, upowszechnianie utworów literackich, obcowanie z muzyką, filmem, malarstwem itp. Aktywność twórczą

wywolano poprzez zajęcia w ramach wszechniczy kultury, wdrażanie żołnierzy do amatorskiej twórczości artystycznej.

Wychowanie przez technikę polegało na wdrażaniu żołnierzy do posługiwania się techniką, zgodnie z jej przeznaczeniem oraz regułami jej eksploatacji, przy jednoczesnej dbałości o czystość ekologiczną człowieka. Ten ostatni aspekt wychowania przez technikę uwzględniano szerzej dopiero w latach osiemdziesiątych.

Wychowanie przez sport polegało na wdrażaniu żołnierzy do uprawiania sportu wyczynowego i masowego. Uczestnictwo w zawodach sportowych, treningach, grach zespołowych prowadziło nie tylko do zdobywania sprawności fizycznej i kondycji, ale także do wywoływania interakcji społecznych, wzbogacania życia kolektywnego.

Wychowanie przez działalność rozrywkową polegało na wdrażaniu żołnierzy do kulturalnego i rekreacyjnego odpoczynku. Działalność ta miała miejsce w czasie wolnym, na przepustce lub urlopie. Rozrywka miała służyć nie tylko wdrażaniu do zachowań pożądanych, ale także zwalczania destruktywnych, do których należały m.i. pijaństwo i wulgaryzm żołnierzy.

Główną, jeśli nie najważniejszą formą organizacyjną oddziaływania w wojsku była propaganda i agitacja. 14 Propagandą nazywano celowe i zorganizowane działanie, polegające na masowym upowszechnianiu idei, haseł, symboli, poglądów i doktryn politycznych oraz teorii społeczno-politycznych, zmierzających do kształtowania świadomości socjalistycznej. Za podstawę socjalistycznej propagandy uznawano poglądy W. Lenina i jego zasady propagandy: partyjności, klasowości, działania na intelekt, działania długofalowego, argumentacji opartej na naukowym poznaniu rzeczywistości społecznej. Propagandę socjalistyczną przeciwstawiano propagandzie antykomunistycznej, którą określano jako indoktrynacyjną i urabiającą. Do ważniejszych metod propagandy werbalnej zaliczano: referat, przemówienie,

dyskusję, pogadankę, odczyt, metody udratyzowane. Do metod propagandy wizualnej: publikację, hasło, plakat, ulotkę, fotogazetkę. Zalecano łączenie propagandy werbalnej i wizualnej. Metodami tymi był film, widowisko, akademie itp. Agitacją nazywano oddziaływanie na opinię publiczną w celu zjednywania zwolenników dla ideologii, poglądu, sprawy. O ile propaganda miała polegać na perswazji (oddziaływanie na intelekt), o tyle agitacja na sugestii (oddziaływanie na emocje). Propagandę i agitację traktowano jako jeden z podstawowych czynników kształtowania socjalistycznej świadomości oraz społeczno-obywatelskich postaw żołnierzy i pracowników cywilnych wojska, umacniania zwartości ideowo-moralnej wojska na gruncie programu PZPR.

Formę oddziaływania indywidualnego stosowano w następujących okolicznościach: w początkowym okresie służby wojskowej, kiedy dążono do opanowania działań, warunkujących przejście do działań zespołowych; w warunkach przygotowania żołnierzy do wykonywania samodzielnych działań bojowych, służbowych, społecznych; w stosunku do żołnierzy, którzy przejawiali trudności w zakresie przystosowania społecznego i wojskowego; przy rozwijaniu współzawodnictwa indywidualnego.

Wychowanie przez działalność zespołową zaliczano do głównych form wychowania w wojsku. Polegała ona na przydzielaniu zadań oddziałom i pododdziałom. Jej wartości wychowawcze upatrywano w tym, że żołnierze nie tylko otrzymywali określone zadania, lecz i uzyskiwali kompetencje (najczęściej moralne) w stosunku do innych żołnierzy i zespołów.

Wychowanie przez działalność kolektywną uważano za odmianę wychowania zespołowego. Kolektyw był szczególną odmianą zespołu wychowawczego. Stanowił celowo utworzoną grupę, opartą na wartościach ideologii socjalistycznej, której zadaniem było rozwijanie jednostek uspołecznionych, odznaczających się gotowością do współdziałania, poczuciem odpowiedzialności społecznej oraz umiejętnościami niezbędnymi

w rozwiązywaniu istotnych problemów społecznych. W wojsku rozwijano teorię i praktykę wychowania kolektywnego Antoniego Makarenki. 15 Postulowano wychowanie żołnierzy dla kolektywu i przez kolektyw.

Przypisy

- 1 Rozkaz ND WP nr 0705/III z 16 11 1945 r., O rozpoczęciu szkolenia politycznego we wszystkich jednostkach z dniem 1 12 1945 r., CAW, 524/168, k. 21.
- 2 M. Górski, O reorganizacji szkolenia politycznego szeregowych, w: Praca polityczno-wychowawcza w wojsku, nr 12 z 1947 r., s. 18-21.
- 3 Instrukcja do gawęd, w: Praca partyjno-polityczna w wojsku, nr 5-6 z 1948r., s. 35-39.
- 4 Instrukcja nr 012, CAW, 524/59/715, k. 147.
- 5 Tamże, k. 86.
- 6 Zarządzenie nr 098/Polit., CAW, 1389/68/190, k. 327.
- 7 Dekret Urzędu Rady Ministrów z 12 10 1950 r. o ustanowieniu dnia Wojska Polskiego, CAW, 524/59/1167, k. 33.
- 8 S. Ludwiczak, Analiza problemów kultury i oświaty w wojsku, Warszawa 1972.
- 9 W. Szczerba, Metodyka wychowania socjalistycznego, Warszawa 1971;
W. Magoń, Zarys metodyki wychowania wojskowego, Warszawa 1975;
W. Magoń, Metodyka wychowania wojskowego, Warszawa 1979; B. Rudnicki,
Metodyka wychowania w oddziale wojskowym, Warszawa 1980.
- 10 W. Magoń, Metodyka wychowania wojskowego, cyt. wyd.
- 11 F. Czerwiński, Wychowawcze podstawy przodownictwa wojskowego, Warszawa 1963; Z. Markocki, Społeczno-wychowawcze problemy przodownictwa i współzawodnictwa w wojsku, Warszawa 1987.
- 12 S. Kwiatkowski, Poradnik praktyki dyscyplinarnej dowódcy pododdziału, Warszawa 1978.

13 W. Szczerba, Zarys pedagogiki wojskowej, Warszawa 1962; W. Szczerba, Pedagogika wojskowa, Warszawa 1966; B. Rudnicki, Metodyka wychowania w oddziale wojskowym, cyt.wyd.

14 J. Mazurek, Z teorii propagandy socjalistycznej, Warszawa 1974;
L. Wojtasik, Psychologia propagandy politycznej, Warszawa 1975; L. Wojtasik, Praca agitacyjna w małych grupach żołnierskich, Warszawa 1983.

15 Z. Kosyrz, Wychowanie kolektywne w wojsku, Warszawa 1973.

4 Struktura i funkcje instytucji wychowawczych w wojsku

W latach 1945-1958 głównymi instytucjami wychowawczymi w Wojsku Polskim byli dowódcy, aparat polityczno-wychowawczy, Koła Pracy Społecznej, Związek Młodzieży Polskiej. Rolę ideowo-wychowawczą spełniały także zespoły i grupy, a następnie koła i komitety partyjne.

W sferze wychowawczej ukształtował się styl dwuosobowego kierowania. Dowódcy (niejednokrotnie pochodzący z Armii Radzieckiej) zajmowali się zadaniami operacyjnymi, administracją wojskową, sprawami szkolenia, wychowania bojowego i dyscypliny, natomiast oficerowie polityczno-wychowawczy wychowaniem ideologicznym, politycznym, działalnością kulturalno-oświatową, ale także wychowaniem dyscyplinującym, sprawami socjalno-bytowymi. Rozkazy podpisywali dowódcy i zastępcy dowódców d/s polityczno-wychowawczych.

Po zakończeniu działań wojennych, w sierpniu 1945 r. kraj został podzielony na okręgi wojskowe, utworzono także dowództwa w Wojskach Lotniczych, w Marynarce Wojennej i w Wojskach Ochrony Pogranicza. 1 W okręgach wojskowych i rodzajach wojsk usytuowano lub utworzono korpusy, dywizje, brygady, szkoły wojskowe i pułki. Ich dowódcy oraz komendanci kierowali podległymi sobie jednostkami wojskowymi wypełniając m.in. funkcje wychowawczą, sprowadzającą się najczęściej do stosowania praktyki dyscyplinarnej.

Wśród instytucji wychowawczych dominującą pozycję zajmowały organy polityczno-wychowawcze. Ich struktury opierały się w znaczącym stopniu na wzorach radzieckich. W październiku 1945 r. zastępca Naczelnego Dowódcy Wojska Polskiego d/s polityczno-wychowawczych - gen. Marian Spychalski został pierwszym wiceministrem. 2 Podlegał mu m.in. Główny Zarząd

Polityczno-Wychowawczy WP, którego struktura wewnętrzna zmieniała się kilkakrotnie. W celu zaspokojenia rosnących potrzeb kulturalnych i oświatowych wojska utworzono wyspecjalizowane instytucje podległe GZPW WP. Pod względem przeznaczenia można je podzielić na następujące: instytucje kulturalno-oświatowe - Teatr Wojska Polskiego (działający dość krótko), wytwórnia filmowa WP „Czołówka”, Centralny Dom Żołnierza (później Dom Wojska Polskiego); instytucje prasowe - redakcje gazet: „Polska Zbrojna”, „Żołnierz Polski”, „Skrzydłata Polska”, które w 1947 r. zostały skupione w wydawnictwie „Prasa Wojskowa”; placówki naukowo-badawcze i oświatowe: Muzeum Wojska Polskiego, Centralne Archiwum Wojskowe, Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy i Centralna Biblioteka Wojskowa. GZPW WP wydawał dwumiesięcznik pt. „Praca polityczno-wychowawcza w wojsku”, stanowiący podstawę merytoryczną i metodyczną pracy wychowawczej w wojsku.

W okręgach wojskowych i rodzajach wojsk funkcjonowały oddziały, a następnie zarządy polityczno-wychowawcze, w dywizjach, brygadach i szkołach wojskowych - wydziały, w pułkach i samodzielnych batalionach - sekcje polityczno-wychowawcze. W pododdziałach pracę ideowo-wychowawczą prowadzili zastępcy dowódców do spraw polityczno-wychowawczych: batalionów, dywizjonów, kompanii, baterii, eskadr i równorzędnych. W listopadzie 1946 r. zniesiono stanowisko zastępcy dowódcy kompanii do spraw polityczno-wychowawczych.³ Reorganizacja ta wpłynęła na rozszerzenie zakresu kompetencji dowódcy kompanii w kierowaniu pracą polityczno-wychowawczą w pododdziale. Jednocześnie na szczeblu batalionu wprowadzono stanowisko instruktora polityczno-wychowawczego.

W latach 1945-1948 oficerów polityczno-wychowawczych kształciły Oficerska Szkoła Polityczno-Wychowawcza oraz Wyższa Szkoła Oficerów Polityczno-Wychowawczych.

W marcu 1947 roku zezwolono na tworzenie w jednostkach wojskowych Kół Pracy Społecznej - organizacji skupiającej w swoich szeregach oficerów, podoficerów i podchorążych. W myśl statutu, koła te stawiały sobie następujące zadania: prowadzenie pracy ideologicznej w duchu jedności z obozem władzy, współdziałanie w realizacji planowego rozwoju gospodarki narodowej, a w szczególności trzyletniego planu odbudowy. 4

W marcu 1948 roku specjalna komisja rozpoczęła pracę nad ideowymi i organizacyjnymi zasadami działania organizacji młodzieżowej w wojsku. W październiku ukazał się rozkaz zezwalający na działalność Związku Młodzieży Polskiej. 5 Równocześnie zaczęły powstawać, w jednostkach wojskowych, pierwsze koła ZMP. Głównymi zadaniami ZMP w wojsku były: wychowywanie członków na podstawie tradycji walk narodowowyzwoleńczych, w duchu patriotyzmu i wierności przysiędze wojskowej, rozwijanie i pogłębianie świadomości socjalistycznej, rozwijanie i propagowanie przodownictwa i współzawodnictwa, podnoszenie stanu dyscypliny. 6

Wraz z rozwojem ilościowym i organizacyjnym PPR w wojsku przypisywano jej wzrastającą rolę polityczno-wychowawczą. Głównymi zadaniami PPR w wojsku było: wychowywanie żołnierzy w duchu wierności dla ojczyzny, władzy i demokracji ludowej, w duchu przyjaźni polsko-radzieckiej i braterstwa broni z Armią Radziecką, dbałość o szkolenie i stan moralno-polityczny oddziałów, kształcenie ideowopolityczne członków i kandydatów partii. Już w listopadzie 1945 roku powołano w MON Centralny Zespół Partyjny, natomiast od 1946 roku tworzone w jednostkach wojskowych zespoły partyjne, składające się z dowódcy, zastępcy d/s pol. wych., przedstawiciela „informacji wojskowej”, pełnomocnika partyjnego oraz wyróżniających się oficerów członków partii. 7 Od października 1948 roku zaczęto tworzyć komisje partyjne, a w instytucjach wojskowych, pułkach i szkołach oficerskich

powoływano pochodzące z wyboru komitety partyjne. 8 Do zjazdu zjednoczeniowego w wojsku organizacje PPR działały w warunkach ograniczonej legalności.

Po kongresie zjednoczeniowym PPR i PPS, tzn. utworzeniu PZPR, w siłach zbrojnych przystąpiono do przebudowy pracy wychowawczej. 9 Jej istotą miało być większe zideologizowanie i upolitycznienie wychowania wojskowego na podstawie ideologii socjalistycznej. Temu ogólnemu celowi podporządkowano zmiany personalne i strukturalne.

Zgodnie z ideą przyspieszenia ustrojowego, w wojsku dążono do zmiany jego składu osobowego. Zasadniczym trzonem miała być kadra o rodowodzie robotniczo-chłopskim. Departament Personalny MON, pod koniec 1949 roku, przyjął kryteria oceny kadry oficerskiej. Oficerów podzielono na dobrych, obcych i wrogich. Następstwem takiego stanowiska była stopniowa eliminacja z wojska kadry z okresu międzywojennego oraz pochodzącej z Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. W myśl stalinowskiej tezy, o nasileniu się walki klasowej wraz z tworzeniem ustroju socjalistycznego, wzmożyły się represje w państwie i wojsku. Prokuratury i sądy wojskowe oraz „informacja” uczestniczyły aktywnie w sfingowanych procesach i nieuzasadnionych represjach. Śledztwem, a następnie procesami objęto ponad stu generałów i oficerów Wojska Polskiego. Byli wśród nich marszałek M. Rola Żymierski, gen. dyw. S. Mossor, gen. bryg. F. Herman, gen. bryg. W. Komar i inni. 10

Przebudowa pracy polityczno-wychowawczej polegała m.in. na tym, że dowódców uczyniono odpowiedzialnymi nie tylko za szkolenie, ale także wychowanie żołnierzy. Zasada ta nie znalazła szerszego zastosowania, gdyż pozostał utrwalony już podział funkcji między dowódcą i zastępcą d/s polityczno-wychowawczych.

Po III Plenum KC PZPR, które obradowało w grudniu 1949 roku, przemianowano korpus oficerów polityczno-wychowawczych na korpus

polityczny. 11 Nie była to tylko zmiana symboliczna. Aparat polityczny łącząc funkcje polityczne i partyjne stał się reprezentantem partii w wojsku, a GZP WP działał na prawach wydziału KC PZPR (nazwa ta przetrwała do czasu zmian ustrojowych w 1989 roku). Wprowadzono wewnętrzne zmiany w strukturach tego aparatu. Miały one na celu rozwinięcie działalności organizacji partyjnych i młodzieżowych w wojsku. W celu intensyfikacji pracy ideowopolitycznej w pododdziałach, na przełomie lat 1950-1951, ponownie wprowadzono stanowisko zastępcy dowódcy kompanii d/s politycznych, likwidując jednocześnie stanowiska zastępcy dowódcy batalionu d/s politycznych i instruktora politycznego batalionu. 12 Stanowisko to utrzymywano do 1957 roku, kiedy je ponownie zlikwidowano - przywracając stan poprzedni.

W 1951 roku została utworzona Akademia Wojskowo-Polityczna im. F. Dzierżyńskiego w Warszawie. 13 Była ona uczelnią wojskową drugiego stopnia. W rok później przedmiot jednej z jej katedr rozszerzono o problematykę wychowania wojskowego. Pracowała ona odtąd pod nazwą Katedry Pracy Partyjno-Politycznej i Wychowania Wojskowego. Początkowo pracowało w niej tylko dwóch oficerów, później liczba pracowników wzrosła. W procesie kształcenia korzystano z dorobku pedagogiki radzieckiej. Początkowo oficerowie katedry nie mieli wyższego wykształcenia pedagogicznego. Uzyskali je w radzieckich uczelniach pedagogicznych. Ich dorobek publicystyczny był do roku 1956 skromny - napisali kilka tylko artykułów.

Po kongresie zjednoczeniowym przystąpiono do opracowywania i wdrażania struktury i zasad funkcjonowania instancji i organizacji partyjnych w wojsku. Były one wzorowane na doświadczeniach radzieckich, z uwzględnieniem warunków istniejących w Wojsku Polskim. Utworzono podstawowe i oddziałowe organizacje partyjne. Podstawowe zakładano w jednostkach wojskowych, oddziałowe w pododdziałach. Powoływano komitety, egzekutywy i sekretarzy i organizatorów grup partyjnych.

W późniejszym czasie stały się to gremia i funkcje z wyboru.

Poważnym problemem okazało się godzenie hierarchicznej struktury wojska z demokracją partyjną. Na zebraniach partyjnych krytykowano bowiem przełożonych w obecności podwładnych oraz starszych stopniem w obecności młodszych. Uznano to za szkodliwe. W tej sytuacji GZP WP wydał, w styczniu 1952 r. dyrektywę „o zadaniach aparatu politycznego i organizacji partyjnych w pracy nad umacnianiem jednoosobowego kierownictwa w jednostkach WP.”¹⁴ W dyrektywie wyjaśniono pojęcie i znaczenie jednoosobowego dowodzenia dla sprawności wojska. Wskazano na potrzebę dbałości przełożonych i starszych o swój autorytet. Zobowiązano aparat polityczny, instancje i organizacje partyjne do wielostronnych działań na rzecz jednoosobowego dowodzenia. Jednak istota dyrektywy sprowadzała się do formalnego i szczegółowego określenia zasad i trybu rozpatrywania spraw członków i kandydatów partii w zależności od zajmowanego stanowiska służbowego i posiadanego stopnia wojskowego. Pomimo tego, że w dyrektywie przestrzegano przed ograniczaniem i pomniejszaniem roli organizacji partyjnych w życiu wojska, to jej zastosowanie do tego doprowadziło, a nadto sformalizowało działanie instancji, komisji, komitetów i egzektyw partyjnych. Polityczne „zabezpieczanie” szkolenia i kształtowania dyscypliny osiągnęło postać wyjątkowo zdogmatyzowaną. Dyrektywa i jej zastosowanie stały się przedmiotem krytyki ze strony dowódców, pracowników aparatu partyjno-politycznego i aktywu partyjnego. Dla złagodzenia ujemnych skutków dyrektywy wydano, w czerwcu 1953 r., wskazówki dotyczące krytyki i samokrytyki w wojskowych organizacjach partyjnych oraz, we wrześniu tego roku, rozkaz w sprawie umacniania dyscypliny w wojsku. Powszechnej krytyce poddano dyrektywę po XX Zjeździe KPZR. GZP WP wydał więc nową dyrektywę, zatwierdzoną przez KC PZPR.¹⁵ Próbowano w niej w sposób bardziej racjonalny i mniej sformalizowany godzić zasadę jednoosobowego dowodzenia

i demokracji partyjnej. Dyrektywa ta, umacniająca znaczenie organizacji partyjnych w wojsku obowiązywała do października 1956 roku.

Podstawowymi ogniwami ZMP w wojsku były koła (tworzone w kompaniach i pododdziałach równorzędnych). Ich działalnością kierowały zarządy pułkowe. Zarządy i koła prowadziły wśród żołnierzy pracę ideowo-wychowawczą, kulturalno-oświatową i sportową, a także mobilizowały swoich członków do przodownictwa i współzawodnictwa w szkoleniu i dyscyplinie. Zgodnie z regulaminem ZMP, ogólny nadzór nad pracą zarządów pułkowych sprawowali zastępcy dowódców jednostek do spraw politycznych. 16

Po zmianach „październikowych” w wojsku podjęto próby przezwyciężenia poprzednich słabości i deformacji w działalności wychowawczej. Zdecydowana większość radzieckich dowódców i specjalistów powróciła do ZSRR. Zastąpili ich generałowie i oficerowie polscy, w tym absolwenci Akademii Sztabu Generalnego. Już w październiku 1956 roku szefem GZP WP, a także wiceministrem obrony narodowej został gen. M. Spychalski. Po objęciu przez niego stanowiska ministra obrony narodowej, szefem GZP i wiceministrem został gen. J. Zarzycki, a następnie gen. W. Jaruzelski i gen. J. Urbanowicz. To właśnie pod kierownictwem gen. W. Jaruzelskiego nastąpiła zmiana stylu pracy aparatu partyjno-politycznego, a także organizacji partyjnych i młodzieżowych. Przeciwwstawiano się takim deformacjom jak względne „odwojskowanie” oficerów politycznych, nadmierny werbalizm i formalizm w pracy wychowawczej, wzajemna podejrzliwość i działalność pozorna. W lutym 1957 roku oddzielono aparat polityczny od instancji i organizacji partyjnych. 17 W warunkach swobodniejszej dyskusji i krytyki wystąpiły przejawy chęci odejścia od dotychczasowego modelu pracy wychowawczej, zdominowanej przez pracę partyjno-polityczną, ale próby te nie powiodły się. W 1961 roku ponownie utworzono jednolite organy partyjno-polityczne. 18

W styczniu 1957 roku rozwiązano ZMP, a w lutym rozwiązano ZMP w wojsku. Jednak już w lipcu 1958 r. powołano młodzieżową organizację wojskową - Koła Młodzieży Wojskowej. 19

W tym samym roku przeprowadzono reformę Wojskowej Akademii Politycznej. Po przedyskutowaniu wielu projektów, również w obecności ministra obrony narodowej gen. M. Spychalskiego, przyjęto strukturę uniwersytecką i zaczęto kształcić oficerów na magistrów pedagogiki, historii i ekonomii. 20 Stworzono także możliwości powstania wojskowych nauk humanistycznych, rozwijanych na podstawach marksistowsko-leninowskich. W ramach akademii utworzono Wydział Pedagogiczny, którego pierwszym dziekanem, a jednocześnie szefem Katedry Pedagogiki został prof. W. Szczerba. W katedrze oprócz niego rozpoczęli pracę inni pracownicy Uniwersytetu Warszawskiego, znani pedagodzy: T. Nowacki, T. Pasierbiński, I. Szaniawski, R. Wroczyński. Pedagogika wojskowa stała się z czasem przedmiotem kształcenia i badań w innych akademiach wojskowych i szkołach oficerskich.

W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych w strukturach i funkcjach głównych instytucji wychowawczych wojska nie zachodziły zasadnicze zmiany. Wyjątkiem była organizacja młodzieżowa. W marcu 1973 roku Koła Młodzieży Wojskowej zostały przekształcone w Socjalistyczny Związek Młodzieży Wojskowej. W trzy lata później SZMW wstąpił do jednolitego Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej, ale organizacja wojskowa działała w nim na zasadzie autonomii.

Od połowy lat osiemdziesiątych w wojsku zainteresowano się systemowym podejściem do działalności wychowawczej. Znalazło to odzwierciedlenie w sferze doktrynalnej, normatywnej, teoretycznej i praktycznej.

Systemem wychowania nazywano celowo przemyślaną, a zarazem złożoną i dynamiczną całość procesów dydaktyczno-wychowawczych, na którą składają się zespoły elementów strukturalnie i funkcjonalnie powiązane. Do elementów

tych zaliczano: instytucje wychowawcze, cele wychowania, wychowawców wojskowych i wychowanków, treści, zasady, metody i formy wychowania oraz warunki, w których dokonują się procesy dydaktyczno-wychowawcze. Dostrzegano specyficzne właściwości wojskowego systemu wychowawczego: uwarunkowanie ideowopolityczne procesu wychowawczego, występowanie czynnika koordynacji (funkcję tę spełniało jednoosobowe dowodzenie), zróżnicowanie instytucji wychowawczych, dominację celów formalnych, symbiozę wychowania militarne i społecznego, znaczenie zespołów i kolektywów żołnierskich, zmienność techniczną. Wyodrębniano dwa rodzaje systemów wychowania wojskowego: ogólnowojskowy system wychowawczy i lokalne systemy wychowawcze. 21 W ogólnowojskowym systemie wychowawczym funkcję organizacyjną i zasilającą spełniało ministerstwo obrony narodowej i kierowane przez nie instytucje. (Główny Zarząd Polityczny, Sztab Generalny, Inspektorat Szkolenia i inne). W rocznej dyrektywie szkoleniowej minister obrony narodowej formułował m.in. zadania wychowawcze wojska. Na tej podstawie w okręgach wojskowych, związkach taktycznych, oddziałach i innych jednostkach wojskowych opracowywano odpowiednie programy i plany. W sferze wychowawczej dominującą rolę spełniały plany pracy partyjno-politycznej. Realizacja zadań, postawionych przez ministra, była podsumowywana i oceniana na odprawie kierowniczej kadry Wojska Polskiego. Po tej odprawie podobne odbywały się na poszczególnych szczeblach dowodzenia (z reguły do szczebla pułku i samodzielnego batalionu). Taki tryb organizacyjny był starszy niż idea systemu wychowawczego, choć ona wprowadzała weń inspirację bardziej racjonalną, bo naukową.

Systemowe ujęcie procesów wychowawczych w wojsku było wdrażane zarówno w sensie badawczym, jak i normatywnym. Przykładami wdrażania badawczego było opracowanie takich tematów, jak: metodyka wychowania

w oddziale wojskowym, kształtowanie dyscypliny wojskowej, wychowanie estetyczne w wojsku. Ujęcie normatywne zostało zastosowane do opracowywania dokumentów zmierzających do doskonalenia działalności wychowawczej w skali ogólnowojskowej (program umacniania dyscypliny wojskowej, program rozwoju kultury w wojsku), doskonalenia pracy wychowawczej w niektórych związkach operacyjnych, taktycznych, oddziałach, akademiach wojskowych i wyższych szkołach oficerskich.

Lokalne systemy wychowawcze funkcjonowały w oddziałach i szkołach wojskowych. Tam dokonywały się zasadnicze procesy wychowawcze. O lokalności tych systemów przesądzały: specjalizacja oddziału lub szkoły, region stacjonowania, stan i jakość kadry i żołnierzy, tradycje, uzbrojenie i wyposażenie, atrybuty zewnętrzne, stan infrastruktury dydaktyczno-wychowawczej.

Do głównych instytucji wychowawczych oddziału wojskowego należały: dowódca, aparat partyjno-polityczny, organizacja partyjna i młodzieżowa. 22

Spośród funkcji wychowawczych dowódców na plan pierwszy wysuwała się funkcja organizacyjno-wychowawcza. Wyrażała się ona w wydawaniu rozkazów, podejmowaniu decyzji zmierzających do integrowania działalności innych instytucji, w celu jak najlepszego wykonania zadań szkoleniowo-wychowawczych. Polegała ona również na zbieraniu i przekazywaniu informacji służących wypracowywaniu i podejmowaniu właściwych decyzji wychowawczych. Istotne znaczenie w pracy dowódcy spełniało dostrzeżenie podstawowych problemów wychowawczych i uwzględnianie ich w działalności wychowawczej. Problemami najczęściej podejmowanymi przez dowódców były: zapewnienie wysokiego poziomu wyszkolenia bojowego żołnierzy, utrzymanie wysokiego zdyscyplinowania stanów osobowych (stosowanie praktyki dyscyplinarnej), przewycięzanie trudności szkoleniowo-wychowawczych.

W działalności wychowawczej dowódców występowały takie przejawy rutyny jak: formalizm wychowawczy - polegający na idealizowaniu przepisów, nakazów i zakazów, dominacja przymusu, wprowadzanie nadmiernego dystansu w stosunku do podwładnych.

W działalności wychowawczej aparatu partyjno-politycznego dominowała realizacja następujących zadań: kierowanie pracą zmierzającą do kształtowania wysokiego stanu moralno-politycznego oddziału, badanie nastrojów i kształtowanie ich, wpływanie na prawidłowy kształt stosunków międzyludzkich, organizowanie działalności kulturalno-oświatowej, kierowanie procesem działalności profilaktyczno-wychowawczej, integrowanie i nadzorowanie pracy organizacji partyjnej, młodzieżowej i społecznych ogniw wychowawczych. Przejawami rutyny w pracy oficerów politycznych był werbalizm wychowawczy, uwidaczniający się w przecenianiu oddziaływań słownych. Należy dodać, że oficerowie polityczni, na podstawie odpowiednich przepisów i nakazów, byli zobligowani do reagowania i informowania o zachowaniach politycznych, moralnych i religijnych kadry i żołnierzy - co powodowało niejednokrotnie ich niepopularność, a w określonych sytuacjach i przypadkach, środowiskową izolację. Jednak sposób podejścia oficerów politycznych do tych zadań i do nich samych był zindywidualizowany.

Istniał utarty i zwyczajowo przyjęty wśród kadry wychowawczej oddziału podział zadań między dowódcami i oficerami politycznymi. Dowódcy czuli się bardziej odpowiedzialni za wyszkolenie bojowe, zdyscyplinowanie, porządek, organizację życia służbowego, oficerowie polityczni zaś za stan moralno-polityczny, nastroje, pracę profilaktyczno-wychowawczą, kulturalno-oświatową, stosunki międzyludzkie.

Organizacje partyjne koncentrowały się na realizacji następujących zadań: zapewnieniu wysokiego poziomu ideowego, bojowego i zdyscyplinowania członków partii, rozwijaniu i inspirowaniu przodownictwa członków partii, pracy

nad zwiększeniem szeregów partyjnych, kształtowaniu stosunków międzyludzkich, aktywizowaniu do działania instytucji społecznych.

Organizacja młodzieżowa preferowała wypełnianie takich zadań jak: dbałość o adaptację żołnierzy do warunków służby wojskowej, tworzenie kolektywów żołnierskich, inspirowanie współzawodnictwa, udział w pracach społecznych, uczestnictwo w pracy kulturalnej, sportowej i rekreacyjnej.

W działalności organizacji partyjnych i młodzieżowych występowały też przejawy rutyny. Były nimi: werbalizm, kampanijność, działalność pozorna.

W oddziałach funkcjonowało wiele ogniw społecznych, które spełniały pomocniczą rolę wychowawczą.²³ Były powoływane na podstawie odpowiednich rozkazów, przepisów i statutów. Aktywizowały one kadrę, jej rodziny, kombatantów i weteranów, pracowników cywilnych i żołnierzy do wielostronnej działalności społeczno-wychowawczej, zaspokajały także potrzeby w zakresie zrzeszania się, współdziałania. Obok wielu zjawisk pozytywnych, dostrzegano w ich działalności takie ograniczenia i słabości jak: duża ich liczba (od 15 do 22) utrudniała kierowanie i zajmowanie się nimi, niektóre z nich aktywizowały swoją działalność tylko w okresach akcji sprawozdawczo-wyborczych, w czasie przeprowadzanych kontroli, w wielu z nich działali i sprawowali funkcje kierownicze ci sami ludzie.

Przypisy

- 1 Rozkaz ND WP nr 0208 /org. z 22 08 1945r., CAW, III - I - 62, k.377.
- 2 Rozkaz ND WP nr 0303/ org. z 30 10 1945 r., w: Mała kronika ludowego Wojska Polskiego, Warszawa 1975, s. 229.
- 3 Rozkaz ND WP nr 295 z 22 11 1946 r., CAW, prot. 524/59, t. 521, k. 18.
- 4 Statut Kół Pracy Społecznej zatwierdzony rozkazem MON nr 52 z 31 03 1947 r., CAW, prot. 524/59, t. 1218, k. 66.
- 5 Rozkaz ministra obrony narodowej, Regulamin ZMP w Wojsku Polskim, w: Polska Zbrojna nr 286 z dn. 17 10 1948 r.

6 Tamże.

7 S. Rutkowski, Polska Partia Robotnicza w siłach zbrojnych w latach 1944-1948, w: *Wojskowy Przegląd Historyczny*, nr 4 z 1977 r., s. 41.

8 Instrukcja o organizacji PPR w Wojsku Polskim, CAW, prot. 524/59, t. 1359, k. 74-93.

9 W. Styczyński, Potężny czynnik wychowania żołnierzy, w: *Praca polityczno-wychowawcza w wojsku*, nr 4 z 1949 .

10 J. Poksiński, TUN..., cyt. wyd.

11 J. Cytowski, Rozwój aparatu partyjno-politycznego i podstawowe kierunki pracy ideowo-wychowawczej w ludowym Wojsku Polskim (1942 - 1975), w: *Zeszyty Naukowe WAP*, nr 88, Warszawa 1976, s. 293.

12 S. Zwoliński, Organizacja i zadania organów politycznych ludowego Wojska Polskiego 1949 - 1955, w: *Wojskowy Przegląd Historyczny*, nr 2 -3 z 1983 r., s. 257.

13 A. Ciupiński, *Wojskowa Akademia Polityczna im. Feliksa Dzierżyńskiego, 1951 - 1986*, Warszawa 1986, s. 34.

14 Dyrektywa GZP WP nr 01 z 10 01 1952 r., O zadaniach aparatu politycznego i organizacji partyjnych w pracy nad umacnianiem jednoosobowego kierownictwa w jednostkach WP, CAW, 1389/68, t. 775, k. 88 - 100.

15 Dyrektywa nr 2/Polit., O zadaniach aparatu politycznego i organizacji partyjnych w umacnianiu jednoosobowego kierownictwa w jednostkach Wojska Polskiego, Warszawa 1956.

16 Regulamin ZMP w wojsku, w: *Polska Zbrojna* nr 286 z 1948 r., s. 7.

17 Wytyczne w sprawie bieżących zagadnień pracy politycznej w wojsku, Warszawa 1957, Archiwum GZP WP, nr 1531.

18 Instrukcja o strukturze, zadaniach i kompetencjach organów partyjno-politycznych i instancji partyjnych Sił Zbrojnych PRL, Warszawa 1961.

19 Rozkaz ministra obrony narodowej nr 43/MON z 30 07 1958 r., w sprawie powołania w Wojsku Polskim Kół Młodzieży Wojskowej, w: *Vademecum aktywisty KMW*, Warszawa 1960, s. 173.

20 A. Ciupiński, *Wojskowa Akademia Polityczna...*, cyt. wyd., s. 37 -41.

21 Z. Kosyrz, W. Magoń, B. Nowakowski, *Podstawy wychowania wojskowego*, Warszawa 1976., s. 11 -12.

22 B. Rudnicki, *Metodyka wychowania w oddziale wojskowym*, Warszawa 1980, s. 90 -96.

23 Tamże, s. 96 -98.

Zakończenie

Po części deskryptywnej przejdę do uwag uogólniających i wniosków. Będą to uwagi z zakresu typologicznego, aksjologicznego i komparatystycznego.

Uwagi typologiczne wiążą się z określeniem typu wychowania w ludowym Wojsku Polskim. Otóż w wychowaniu tym dominowała ideologia wychowania socjalistycznego. Ten typ wychowania wywodził się z Armii Czerwonej i był kontynuacją wychowania pochodzącego z Armii Polskiej w ZSRR. Radziecka ideologia „komunistycznego wychowania żołnierzy” została w znacznej mierze narzucona armiom tzw. państw demokracji ludowej, opanowanym przez Związek Radziecki po drugiej wojnie światowej.

W latach 1945 - 1948 ideologia wychowawcza w Wojsku Polskim uwzględniała obok wartości klasowych pewne wartości narodowe i uniwersalne.

W latach 1949 - 1956 dokonywała się „sowietyzacja” Wojska Polskiego, czemu służyła m.in. ideologia wychowawcza nasycana wzorami radzieckimi.

Po polskim „październiku” tendencja ta została zatrzymana i częściowo cofnięta. Wojsko Polskie, tak jak PRL, uzyskało większą autonomię w tzw. wspólnocie socjalistycznej, co znalazło odbicie w ideologii i praktyce wychowania w wojsku. Powstały ponadto warunki do powstania i rozwoju polskiej pedagogiki wojskowej, która obok teorii i metodyki pracy partyjno-politycznej stała się nauką podstawą wychowania w wojsku.

Po roku 1970 ideologia wychowania socjalistycznego w Wojsku Polskim zaczęła być wzbogacana o pewne wartości humanizmu socjalistycznego, co odzwierciedlało się w wojskowych naukach humanistycznych, a następnie przeniknęło do praktyki w postaci tzw. humanizacji służby wojskowej. Nadmienić należy, że w praktyce życia wojskowego idea ta została znacznie ograniczona i sprowadziła się do powiększenia swobód żołnierzy, np.

wykorzystania czasu wolnego, wychodzenia na przepustki, noszenia ubrania cywilnego itd.

Dostrzegając ewolucję ideologii wychowania socjalistycznego w Wojsku Polskim, należy podkreślić, że w całym okresie istnienia PRL-u była ona usługowa wobec totalitarnej władzy państwowej i panującą nad nią PZPR, wobec których ludowe Wojsko Polskie było dyspozycyjne do przełomu ustrojowego, w 1989 roku i do tegoż przełomu było lojalnym sojusznikiem w ramach Układu Warszawskiego.

W ludowym Wojsku Polskim przyjęto strategię wychowania urabiającego. Centrum - Ministerstwo Obrony Narodowej i podległy mu Główny Zarząd Polityczny WP (a także inne instytucje centralne MON) - wydawały polecenia wychowawcze (regulaminy, dyrektywy, zarządzenia, wytyczne, programy), i kontrolowały stopień ich wykonania, dysponując przy tym znacznym zbiorem środków nacisku. W strategii tej dominowały takie oddziaływania jak indoktrynacja (propaganda i agitacja), wyróżnianie i karanie, a także wychowanie dla kolektynu i przez kolektyw. Wychowanie urabiające miało zalety i słabości. Zaletą była skuteczność wychowania, natomiast słabością ograniczenie swobody działania wychowawców wojskowych i żołnierzy. Strategia ta miała zaplecze naukowo-badawcze, którym był prężnie działający Wydział Nauk Pedagogicznych WAP.

W podejściu aksjologicznym przyjmuje się na ogół dwa kryteria wartościowania działalności wychowawczej : rozwój jednostkowy (przystosowanie wychowanków do życia społecznego, rozwijanie ich osobowości oraz udział w kulturze) oraz jakość systemu, czy też modelu. Ze względu na przyjętą ideologię i strategię wychowania, rozwój jednostkowy był ograniczony. Jednak nie można go nie dostrzegać. Rozwijano bowiem w wojsku działalność oświatową (walka z analfabetyzmem, dokształcanie zawodowe żołnierzy, kształcenie kadry na poziomie średnim i wyższym), wychowanie

fizyczne, dyscyplinujące, estetyczne, techniczne, zdrowotne. Pomimo ograniczeń ideowopolitycznych nie sposób pominąć wartości tkwiących w wychowaniu moralnym, patriotycznym, społecznym, obyczajowym. Jako postępowe należy uznać zmniejszanie restrykcyjności wychowania w wojsku. Za błędne i szkodliwe ograniczanie swobód religijnych i służące temu wychowanie światopoglądowe.

Wyraźny postęp miał miejsce w kształceniu pedagogicznym kadry oficerskiej. Podstawową wiedzę pedagogiczną podchorążowie uzyskiwali w szkołach oficerskich, a oficerowie-studenci w akademiach wojskowych. Wyższe wykształcenie pedagogiczne uzyskało w WAP kilka tysięcy oficerów. Przykładowo, w latach 1960-1989, w zakresie teorii wychowania i nauki o wychowaniu w siłach zbrojnych (ze specjalnością teoria wychowania) - 2 oficerów uzyskało tytuły profesorskie, 6 stopień naukowy doktora habilitowanego, 33 doktora, a 560 tytuł magistra.

Za jakościowy postęp należy uznać doskonalenie systemu wychowania wojskowego, racjonalizowanie go na podstawie teorii systemów społecznych.

Spoglądając na system wychowania w ludowym Wojsku Polskim w aspekcie komparatystycznym, można stwierdzić, że pod pewnymi względami nie odbiegał on od systemów wychowania w innych armiach. Cechami charakterystycznymi tych systemów w XX wieku były: po pierwsze, wiązanie się z określoną ideologią wychowania (np. narodową, państwową, narodowo-socjalistyczną - faszystowską, komunistyczną - socjalistyczną, liberalno-demokratyczną, religijną) - oczywistym jest, że pod tym względem systemy te były bardzo mocno zróżnicowane; po drugie, we wszystkich systemach wychowawczych wojska przyjęto (różnie nasiloną) strategię wychowania urabiającego. Ta druga cecha wynika z totalitarnego charakteru armii jako instytucji społecznej.

Przed przystąpieniem do formułowania wniosków zamierzam wprowadzić zastrzeżenie, że zwrócę uwagę na te, które mogą być przydatne przy opracowywaniu prognostycznego modelu działalności społeczno-wychowawczej w Wojsku Polskim.

1 System wychowawczy wojska w latach 1945 - 1989 powstawał i funkcjonował w socjalistycznej formacji ustrojowej i wraz z jej upadkiem oraz likwidacją warunków, w których powstał - stracił rację bytu. W nowych warunkach ustrojowych, stały się relikdami: ideał i cele wychowania w LWP; takie dziedziny i treści wychowania jak - wychowanie ideowopolityczne, internacjonalistyczne, antyimperialistyczne, światopoglądowe; takie formy wychowania jak - propaganda i agitacja socjalistyczna, ideologicznie uwikłane - wychowanie kolektywne.

2 Początkowo, tworząc ten system, przyjęto drogę rewolucyjną, z czym wiązały się represje, wydalenie z armii wartościowej kadry i odrzucenie wielu doświadczeń wychowawczych poprzednich formacji wojskowych i zbrojnych. Tę drogę należy uznać za sfalsyfikowaną i szkodliwą.

3 Ideologia wychowania socjalistycznego w wojsku oraz wiele wzorów wychowawczych zostało w znacznej mierze narzuconych, bądź przejętych z ZSRR i z Armii Czerwonej, co po ustaniu dominacji sąsiedniego supermocarstwa okazało się nietrwale.

4 Powierzchnowe uznanie dla ideologii wychowania socjalistycznego w wojsku, koniunkturalne jej traktowanie przez część kadry, kultywowanie niektórych choćby tradycji narodowych oręza polskiego, powtarzające się kryzysy społeczne w kraju, wynaturzenia socjalizmu w skali światowej, a także polskiej oraz obawa przed utratą pozycji społecznej i materialnej przez kadre, przyczyniły się do tego, że znakomita jej większość, w tym oficerów politycznych, włączyła się do przemian ustrojowych po 1989 roku i uczestniczyła w radykalnych zmianach w wojsku oraz

w sferze wychowania wojskowego. Przyjęta w wojsku strategia wychowania urabiającego była skuteczna w tamtych warunkach, ale w nowych warunkach okazała się ograniczona.

5 Przy ocenianiu systemu wychowawczego z lat 1945 - 1989 należy wystrzegać się, stosowanego w tamtych czasach, biegunowego dzielenia działalności wychowawczej na postępową i wsteczną, gdyż doprowadza to do odrzucania zbyt wielu elementów, także takich, które można z powodzeniem kontynuować albo traktować jako walor poznawczy lub przedmiot do polemiki i dyskusji.

6 Przejmowanie wzorów wychowawczych z zewnątrz (po przykrych doświadczeniach z niedawnej jeszcze przeszłości) trzeba poprzedzać gruntownymi badaniami komparatystycznymi - z uwzględnieniem własnych potrzeb i możliwości, a także perturbacji i trudności przy ich wdrażaniu.

7 Należy rozwijać wojskową myśl wychowawczą z szerszym uwzględnieniem dorobku Zachodu, gdyż przez wiele lat dostęp do niego był bardzo mocno ograniczony. Utrzymywać nadal kontakt z cywilnymi ośrodkami naukowymi, dostrzegając w synchronii z naukami humanistycznymi czynnik wzbogacania humanistyki wojskowej.

8 Tworzyć teoretyczne, strukturalne i funkcjonalne rozwiązania umożliwiające przewyższanie słabości strategii wychowania urabiającego w wojsku.

9 Rozwijać zaniedbaną w przeszłości andragogikę wojskową, mając na uwadze doskonalenie wychowania żołnierzy zawodowych i nadterminowych.

10 Nie powtarzać występującego w latach 1945 - 1989 błędu redukcjonizmu. Dotyczył on tradycji wychowawczych (np. Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej, Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie). Nie odrzucać pozytywnych doświadczeń z okresu LWP tylko z tego powodu, że mają taki rodowód. Na tym tle rodzi się wiele pytań, np.: Czy właściwą reakcją na nadmierną ideologizację wychowania wojskowego, w okresie PRL, jest lansowanie dezideologizacji tego wychowania? Czy słuszną odpowiedzią na

upolitycznienie wychowania w LWP jest radykalne odpolitycznienie tego wychowania w Wojsku Polskim III Rzeczypospolitej? Czy zideologizowane wychowanie kolektywne w LWP może być wystarczającym powodem do pomniejszania roli wychowania zespołowego w obecnym wojsku? Oto niektóre tylko z nasuwających się pytań.

Bibliografia

- Bogusz J., *Dydaktyka wojskowa*, Warszawa 1983.
- Bogusz J., Karwat T., *Poradnik dydaktyczny oficera*, Warszawa 1973.
- Bogusz J., Kosyrz Z., *Kształtowanie postaw patriotyczno-obronnych młodzieży*, Warszawa 1979.
- Bogusz J. (red.), *Wojna, militarizm, pokój*, Warszawa 1985.
- Bogusz J., *Drogi i bezdroża filozofii pokoju (od Homera do Jana Pawła II)*, Warszawa 1989.
- Ciupiński A., *Wojskowa Akademia Polityczna im. Feliksa Dzierżyńskiego, 1951-1986*, Warszawa 1986.
- Cytowski J., *Wychowanie w ludowym Wojsku Polskim w latach 1945 - 1970*, Warszawa 1987.
- Cytowski J., *Wychowanie w ludowym Wojsku Polskim w latach 1945 - 1970 (Materiały źródłowe)*, Warszawa 1987.
- Czapów C., Czerwiński F., Jedlewski S., *Wychowanie resocjalizacyjne w wojsku*, Warszawa 1970.
- Grot L., Konecki T., Nalepa E., *Pokojowe dzieje Wojska Polskiego*, Warszawa 1988.
- Historia i wychowanie*, Warszawa 1983.
- Hydzik B., *Pedagogiczne podstawy kształtowania naukowego światopoglądu podwładnych*, Gdynia 1982.
- Janusz H., *Organizacje młodzieżowe w ludowym Wojsku Polskim, 1948 - 1976*, Warszawa 1986.
- Jaruzelski W., *Istota klasowa i nowa rola armii w społeczeństwie socjalistycznym*, *Problemy Pokoju i Socjalizmu*, nr 7, Warszawa 1975.
- Kanarski L., Rudnicki B., *Podkultura żołnierska*, Warszawa 1994.

- Kosyrz Z., O osobowości oficera wychowawcy, Warszawa 1972,
- Kosyrz Z., Wychowanie społeczne w wojsku, Warszawa 1988.
- Kosyrz Z., Magoń W., Wychowanie wojskowe, Warszawa 1981.
- Kosyrz Z., Stępień R., Wiedza, poglądy i postawy poborowych oraz dynamika ich zmian w toku zasadniczej służby wojskowej, Warszawa 1985.
- Kowalski L., Kryptonim „Dunaj”, Udział wojsk polskich w interwencji w Czechosłowacji (Wywiady z uczestnikami), Warszawa 1992.
- Kultura i wychowanie, Warszawa 1985.
- Kwiatkowski S., Poradnik praktyki dyscyplinarnej dowódcy pododdziału, Warszawa 1978.
- Leśko T. (red.), Problemy prawne i profilaktyka, t. 1, Warszawa 1986; t. 2, Warszawa 1987.
- Ludwiczak S., Analiza problemów kultury i oświaty w wojsku, Warszawa 1972.
- Markocki Z., Społeczno-wychowawcze podstawy przodownictwa i współzawodnictwa w wojsku, Warszawa 1987.
- Mazurek J., Z teorii propagandy socjalistycznej, Warszawa 1974.
- Michalik M., Armia, zawód, moralność, Problemy etyki zawodowej oficera, Warszawa 1968.
- Magoń W., Metodyka wychowania wojskowego, Warszawa 1979.
- Moralność i wychowanie, Warszawa 1985.
- Nalepa E., Pacyfikacja zbuntowanego miasta, Wojsko Polskie w czerwcu 1956 r. w Poznaniu w świetle dokumentów, Warszawa 1992.
- Nowacki T., Dydaktyka wojskowa, Warszawa 1966.
- Poksiński J., TUN, Tatar - Utnik - Nowicki, Warszawa 1992.
- Polityka i wychowanie, Warszawa 1979.
- Rosa R., Filozoficzne problemy wojen i pokoju, Warszawa 1986.
- Rozmysłowicz P., Problemy wychowania przez sztukę w Wojsku Polskim, Warszawa 1989.

- Rudnicki B., *Metodyka wychowania w oddziale wojskowym*, Warszawa 1980.
- Rudnicki B., *Wojskowa myśl wychowawcza w polskich siłach zbrojnych (Tradycje i współczesność)*, Warszawa 1990.
- Rudnicki B., *Działalność wychowawcza w Wojsku Polskim - cz. I (1945- 1956)*, *Wojsko i Wychowanie*, nr 6 z 1993 r., s. 48 -52; *cz. II (1956 - 1992)*, *Wojsko i Wychowanie*, nr 10 z 1993 r., s. 65 -69.
- Siwicki F., *Przemiany w Wojsku Polskim*, *Żołnierz Wolności* z 4 01 1989 r., s. 3.
- Stępień R., *Kwalifikacje pedagogiczne kadry dowódczej a efektywność pracy profilaktyczno - wychowawczej*, Warszawa 1980.
- Szczerba W., *Zarys pedagogiki wojskowej*, Warszawa 1962.
- Szczerba W., *Pedagogika wojskowa*, Warszawa 1966.
- Szczerba W., *Eksperyment pedagogiczny w wojsku*, Warszawa 1969.
- Szczygielski S., *Działalność kulturalno - oświatowa w ludowym Wojsku Polskim*, Warszawa 1986.
- Szweda E., *Oficer polityczny ludowego Wojska Polskiego, Tradycje i współczesność*, Warszawa 1988.
- Technika i wychowanie*, Warszawa 1987.
- Wojtasik L., *Psychologia propagandy politycznej*, Warszawa 1975.
- Wojtasik L., *Praca agitacyjna w małych grupach żołnierskich*, Warszawa 1983.
- Wychowanie zdrowotne w ludowym Wojsku Polskim*, Warszawa 1987.
- Z dziejów wychowania wojskowego*, t. 1, Warszawa 1969; t. 2, Warszawa 1969.

Spis treści

Wstęp	2
1 Ideal i cele wychowania wojskowego.....	5
2 Kierunki i treści wychowania wojskowego.....	17
3 Metody i formy wychowania wojskowego.....	40
4 Struktura i funkcje instytucji wychowawczych w wojsku.....	53
Zakończenie.....	67
Bibliografia.....	73

